

Emevîler Dönemi Bir Irak Genel Valisi Portresi: Ömer b. Hübeyre (Ö. 110/728)

Melek Yılmaz Gömbeyaz*

Öz

Tarihte halifeleri kadar valileriyle de anılan Emevî devleti, bir asırlık iktidarının önemli bir kısmını, yaşadığı döneme damgasını vuran ve idaresi altındaki topraklarda tahakküm kudretini göstermiş olan valilerine borçludur. Yönetici oldukları bölgelere ağırlığını koyarak Emevî iktidarına destek sunan bu valiler arasında ise Irak genel valileri ayrı bir yere sahiptir. Bu valilerden biri olan Ömer b. Hübeyre de, başta İstanbul'un fethi girişimi olmak üzere birçok askerî sefere komutan olarak katılmış, valiliği döneminde paranın değeri hususundaki titiz çalışmaları, toprak ölçümü ve vergilendirme sistemindeki yenilikçi teşebbüsleri gibi faaliyetleriyle ön plana çıkmıştır. Bu makale, Emevîler dönemi bir Irak genel valisi olarak İbn Hübeyre'nin kaynaklarda dağınık bir şekilde bulunan kendisine dair bilgileri bir araya getirip bir portresini çizmeyi hedeflemekte ve onun siyasî, askerî ve iktisadî gibi birçok yönden Emevî Devleti'ne sağladığı katkıları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İbn Hübeyre, Emevîler, Irak, Vali, Hübeyriyye*

Abstract

A Portrait of A General Governor of Iraq in the Umayyad Period: 'Umar b. Hubayra (d. 110/728)

Known of its governors as well as its khalifas, the Umayyads were, for its government lasting a century, indebted to its governors who left their marks on their periods and had a great ruling power under their territories. Among these governors who supported the Umayyad central government with their effectiveness in their territories, the general governors of Iraq were crucial. 'Umar b. Hubayra, one of them, participated in many military campaigns such as the attempt to conquer Istanbul as commander and came into prominence with his rigorous policy towards the value of money and pathbreaking attempts in the measurement of lands and taxation system during his governorship. So, this paper aims to draw a portrait of Ibn Hubayra as a general governor of Iraq gathering the data scattered in the sources regarding him and deals with the versatile contributions, such as the political, military and financial ones, of Ibn Hubayra who was the governor of first al-Jazira, then Iraq to the Umayyad State.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursu Öğreticisi, mygombeyaz@gmail.com

Melek Yılmaz Gömbeyaz

Key Words: *Ibn Hubayra, Umayyads, Iraq, Governor, Hubayriyya*

Atıf: Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Emevîler Dönemi Bir Irak Genel Valisi Portresi: Ömer b. Hübeyre (ö. 110/728)", *KTÜİFD*, c. 3, sy. 2, Güz 2016, ss. 120-156.

Giriş

Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından kurulan ve inişli çıkışlı yaklaşık bir asır boyu varlığını sürdüren Emevî Devleti gücünü de güçsüzlüğünü de çoğu zaman halifelerin belirlediği ve kendisinden sonra en yetkili kişiler kıldıkları valilerden almış, bunlar arasında da Irak valilerinin birincil bir yeri olmuştur. Çünkü Irak, Emevîlere karşı muhalefetin en yoğun olduğu, dolayısıyla devletin bekası açısından son derece ehemmiyet arzeden bir bölge mesabesindeydi. Bu bağlamda Emevî tarihinde siyasî, askerî, iktisadî gibi pek çok açıdan söz edilmesi gereken isimlerden biri de son dönem Irak valilerinden Ebü'l-Müsennâ Ömer b. Hübeyre b. Muâviye b. Sükeyn el-Fezârî'dir (ö. 110/728).¹ O, Emevî Devleti'nin ikinci mimarı sayılan Abdülmelik b. Mervân döneminden (65-86/685-705), iç çekişmelerin ön plana çıktığı Hişâm b. Abdülmelik dönemine (106-125/724-743) dek birçok halife ile çalışmış, böylece devletin hem zirve hem de duraklama zamanlarına şahit olmuştur.

Bu çalışma Emevîler döneminin kritik öneme sahip Irak genel valilerinden biri olan Ömer b. Hübeyre hakkında kaynaklarda dağınık bir şekilde bulunan bilgileri bir araya getirerek bir Irak valisi portresi çizmeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken valilik öncesi hayatına dair pek bilgi olmaması sebebiyle kronolojik bir hayat hikayesi formatı değil, valiliğindeki faaliyetlerini esas alan bir yol takip edilmesi tercih edilmiştir. Bu nedenle başlıkları onun valilik dönemindeki faaliyet türlerine göre oluşturulmuştur.

Ömer b. Hübeyre Adnanîlere mensup Kays kabilesinin Fezâreoğulları kolundandır. Cahiliyye döneminin güçlü kabilelerinden olan Fezâreoğulları, Asr-ı Saadet'te Hz. Peygamber'e karşı hem müşriklerle hem de Yahudîlerle iş birliği içinde olmuş, bir çok kez Hz. Peygamber tarafından anlaşma yoluyla kontrol altında tutulmuştur. Mekke'nin fethinin ardından Huneyn Gazvesi'ne katılarak müellefe-i kulûbtan sayılmak suretiyle ganimetlerden payını almış olan kabilenin² Müslümanlığı kabul etmesi ise

1 Tam ismi için bkz. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, tah. Riyad Zirikli & Süheyl Zekkar, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), VIII, 265.

2 Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebî, 2. bs., (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955, II, 215, 489-490; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü Kabâilü'l-Arabî'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, 8. bs., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), III, 918-920.

Tebük Seferi'nin akabinde gerçekleşmiştir.³ Ancak Hz. Pegamber'in vefatından sonra Fezâreoğulları'nın çoğu peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Hüveylid'e katılarak irtidat etmişlerse de Halife Hz. Ebû Bekr tarafından itaat altına alınmışlardır.⁴

A- Siyâsî Faaliyetleri

Ömer b. Hübeyre'nin öne çıktığı hadiseler genellikle onun Irak valiliği sürecine (102-105/720-724) ve sonrasına tekabül etse de onun daha önceki dönemde de bazı hadiselerde isminin anıldığı görülür. Kaynaklarda Ömer b. Hübeyre isminin en erken geçişi, onun Medâin valisi Mutarrıf b. Mugîre b. Şu'be'nin Emevî idaresine karşı başlattığı isyanın (77/696) bertaraf edilmesindeki gayretleri sürecindedir.

Abdülmelik b. Mervân devletin otoritesini yeniden tesis ve tahkim etmek üzere giriştiği mücadelede iç karışıklıkların bastırılmasında büyük payı olan Haccâc'ı 75/694 yılında Irak valiliğine tayin etmişti. İdaresi altındaki bağlı bölgelere yeni valiler atayan Haccâc, bu bağlamda kendisi gibi Sakîfli olan ve aralarında dostluk ilişkisi de bulunan Mugîre b. Şu'be'nin oğullarından Mutarrıf'ı Medâin valiliği ile görevlendirmişti.⁵

Mutarrıf'ın kendisini göreve getiren Haccâc ile aralarının açılması veya Mutarrıf'ın Haccâc'a, bir adım ötesinde Halife Abdülmelik'e ve nihai aşamada Emevî idaresine karşı muhalefetinin açığa çıkması ise Hâricî Şebîb b. Yezîd b. Nuaym'ın giderek büyüyen ayaklanması sürecinde olmuştu.⁶

Şebîb etrafında toplanan adamlarıyla birlikte Haccâc'ın gönderdiği birçok askerî birliği bertaraf ederek doğu vilayetlerinde etkili olmuş; nihayetinde Mutarrıf'ın idaresindeki Medâin'e iyice yaklaşmıştı.⁷ Bu durum karşısında Mutarrıf ise, Şebîb'e haber göndererek ondan müzakerelerde bulunmak üzere adamlar istemiş; onlara, kendisine tabi olmaları ve an-

3 Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (=et-Tabakâtü'l-Kübrâ)*, tah. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), I, 257.

4 İbn Vâzih Ahmed b. İshak el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (Beyrut, Dâru Sâdir, ts.), II, 13.

5 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tah. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, (Beyrut: Dâru Süveydan, 1967), VI, 284.

6 Taberî, *Târîh*, VI, 285-286; Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, tah. Ebû'l-Fedâ Abdullah el-Kâdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), IV, 178-181.

7 Taberî, *Târîh*, VI, 286; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 173 vd.

cak emirlik işinin şura ile olmasını kabul etmeleri şartıyla zalim idarecilere karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştu. Ancak karşı tarafın şura fikrini kabul etmemesiyle görüşmeler sonuçsuz kalmıştı.⁸

İşte bu hadisenin ardından fikirleri gün yüzüne çıkan Mutarrıf, tüm bu olup bitenlerin fazlasıyla Haccâc'ın kulağına gideceğini anlayınca akıbetinden endişe ederek Medâin'den kaçmıştı.⁹ Haccâc ise Isbahan ve Rey valilerine haber göndererek bu asi valinin derhal işini bitirmelerini emretmiş, nihayetinde taraflar arasında cereyan eden savaşta Mutarrıf ve kaçış sürecinde etrafında toplanan adamlarının çoğu öldürülmüştü.¹⁰ İşte Mutarrıf'la yapılan bu savaşta Ömer b. Hübeyre el-Fezârî ismi ön plana çıkmıştı. Rivayete göre o gün cesurca ve var gücüyle savaşan İbn Hübeyre, Mutarrıf'ı öldürerek, başını Rey valisi ve savaşın komutanı Adıyy'e getirmişti. Adıyy de bunun karşılığında onu maddî ikramlarda bulunarak Haccâc'a, Haccâc da Abdülmelik'e göndermişti.¹¹ Böylece İbn Hübeyre Ümeyyeoğulları katında iyi bir konuma gelmişti.¹²

Diğer rivayete göre, İbn Hübeyre, Mutarrıf'la savaşmak üzere Haccâc'ın sevk ettiği Rey ordusu içinde yerini almış; başlangıçta Mutarrıf'ın safına katıldığını söyleyerek onun tarafına geçmiş, Mutarrıf'ı da buna inandırmıştı. Ancak bir süre sonra çarpışmalar başlayınca İbn Hübeyre asıl safını belli ederek Mutarrıf'ı öldürmüştü. Bu arada İbn Hübeyre'nin Mutarrıf'ı öldürmediği, sadece başını kesen kişi olduğu,¹³ ayrıca onun başını kestikten sonra çadırına gömerek savaş sona erinceye dek burada sakladığı da söylenmiştir.¹⁴ Aşağıda da işaret edileceği üzere, bu hadisenin sonucunda kendisine ikta verildiği nakledilen İbn Hübeyre'nin Mutarrıf'ın sadece başını kesen kişi olmayıp aynı zamanda öldüren kişi de olduğu ihtimali güç kazanmaktadır.

Bir başka rivayete göre ise İbn Hübeyre, Haccâc'ın, Mutarrıf'ın üze-

8 Taberî, *Târîh*, VI, 286-287; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 179.

9 Taberî, *Târîh*, VI, 289-293.

10 Taberî, *Târîh*, VI, 294-296; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 180.

11 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 266; Taberî, *Târîh*, VI, 298-299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352.

12 Taberî, *Târîh*, VI, 296, 298-299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352.

13 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 266; Taberî, *Târîh*, VI, 298-299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352.

14 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 266.

rine gönderdiği komutanlardan biri olan Hureym b. Amr el-Mürrî ile savaşa katılanlardan biriydi. Nihayetinde Hureym Mutarrıf'ı öldürmüş, başını da İbn Hübeyre ile Haccâc'a göndermiş, bunun üzerine Haccâc onun gelirini on dirhem arttırarak elli dirheme yükseltmişti. Akabinde İbn Hübeyre Haccâc'ın emriyle Mutarrıf'ın başını halife Abdülmelik'e götürünce o da İbn Hübeyre'nin gelirini aynı miktarda arttırarak altmış dirheme çıkarmıştı.¹⁵ Halife olduğundan beri birçok iç karışıklıkla mücadele eden Abdülmelik bu başarısından dolayı ayrıca Dımaşk yakınlarındaki Berze köyünü de İbn Hübeyre'ye iktâ olarak vermişti.¹⁶ Ancak bu olaydan bir süre sonra Haccâc ile İbn Hübeyre'nin arası açılmıştır. Rivayete göre İbn Hübeyre halifeyle görüşmesinin ardından Haccâc'ın yanına dönünce Haccâc onu aynı vergileri toplamakla görevlendirmiş, daha sonra bunları kendisinden teslim alması için âmili Kerdem b. Mersid el-Fezârî'yi ona göndermişti. İbn Hübeyre ise topladığı vergileri alarak Haccâc'ın değil Abdülmelik'in yanına gitmeyi tercih etmişti. Sebep olarak ise "Ben Haccâc'ın amcasının oğlu Mutarrıf'ı öldürdüm, başını Müminlerin Emiri'ne getirdim, sonra onun yanına döndüm; o da beni öldürmek istedi. Beni sonunda öleceğim bir işe sokmasından korkuyorum" ifadelerini kullanmıştı. İbn Hübeyre'yi dinleyen Abdülmelik ise onun kendi koruması altında olduğunu ve korkmaması gerektiğini söyleyerek ona eman verirken Haccâc'a da İbn Hübeyre'nin ve malların peşini bırakmasını söylemişti.¹⁷ Hasılı, İbn Hübeyre gerek Mutarrıf isyanının bastırılmasındaki katkısı gerekse Halife Abdülmelik'in ona sahip çıkmasıyla birlikte hatırı sayılır bir konum elde etmişti.

Bu hadiseden (77/699) sonra ise 97/715 senesinde gerçekleştirilen İstanbul'un fethi girişimine kadar İbn Hübeyre'nin ismine birkaç anektot dışında kaynaklarda rastlanmamaktadır. Bunlardan birinde İbn Hübeyre'nin Halife Abdülmelik'in oğluyla evlenen Haccâc'ın kızına iltifatlarda bulunduğu, onun da babasına İbn Hübeyre'yi öven bir mektup yazdığı ve Haccâc'ın da cevabî mektubunda İbn Hübeyre'nin ihtiyaçlarının karşılanmasını emrettiği rivayet edilmektedir.¹⁸ Buradan İbn Hübeyre'nin daha önce bahsedildiği üzere araları açılan Haccâc'a yaklaşmaya çalıştı-

15 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 267.

16 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 266; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352.

17 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 266-267; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352-353.

18 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 267.

ğı ve Haccâc'ın da onun bu adımlarına müspet yaklaştığının anlaşılması mümkündür.

Yine İbn Hübeyre'nin İbnü'l-Eş'as'ın isyanı sırasında bir bedevî olarak *farîza*¹⁹ talebiyle Şam'a geldiği ve kendisine Haccâc'ın komutanlarından Hureym b. Amr el-Mürrî ile birlikte otuz dirhem verildiği, daha sonra da Cemâcim Savaşı'na (83/702) katılanlarla birlikte kırk dirheme yükseltildiği nakledilir²⁰ ki, bu rivayetten onun söz konusu savaşa Emevî ordusu saflarında katıldığı anlaşılmaktadır.

Bir diğer rivayette Horasan valisi Yezîd b. Mühelleb'e gittiği ve Yezîd'in kendisine on bin dirhem verdiği, İbn Hübeyre'nin ise bu iyiliği unutmayıp Yezîd b. Abdümelik zamanında isyan eden ve öldürülen Yezîd b. Mühelleb'in ailesi halifenin huzuruna esir olarak getirildiğinde onlar için şefaatçi olduğu nakledilmektedir.²¹

Yukarıda zikredilen anekdotlar İbn Hübeyre'nin maddi kazanç arayışının yanı sıra Haccâc'la aralarının açılması sebebiyle uzak durmak zorunda kaldığı devlet erkânına yeniden bir yaklaşma arzusu içinde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

1. Cezîre Valiliği (100-101/719-720)

Ömer b. Hübeyre, Emevîler dönemindeki kariyerinin temelini Süleyman b. Abdümelik (96-99/715-717) tarafından veliaht olarak gösterilen Ömer b. Abdülazîz döneminde (99-101/717-720) atmaya başlamış, yeni halife tarafından Cezîre'ye vali olarak atanmış; böylece ilk valilik görevi ile bu dönemde tanışmıştır (100/718-719).²² Ömer b. Abdülazîz'in iş başına gelir gelmez, halka zulmeden valileri değiştirerek yerlerine titizlikle yenilerini görevlendirdiği ve bu kimselere Allah'ın rızasına uygun davranarak halka karşı âdil olmalarını emrettiği düşünüldüğünde İbn Hübeyre isminin Ömer b. Abdülazîz nezdinde müspet bir konuma sahip

19 Yöneticiler tarafından verilen muayyen atıyye veya maaştır; Bkz. Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 171.

20 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 267.

21 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 267.

22 Taberî, *Târîh*, VI, 556; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, tah. Muhammed Abdülkâdir Atâ & Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), VII, 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 354; Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Cize: Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1997), XII, 665.

olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İbn Hübeyre, Cezîre valiliği sırasında Bizanslılara karşı İrmîniyye (Ermenistan) üzerinden sefere çıkarak yedi yüz küsur esirle geri döndüğü büyük bir zafer elde edince,²³ muhtemelen bu başarısının mükafatı olarak,²⁴ - Ömer b. Abdülazîz'in ölümünün ardından halife olan- Yezîd b. Abdülmelik (101-105/720-724) tarafından Irak ve Horasan genel valiliğine tayin edilmiştir.²⁵

2. Irak-Horasan Genel Valiliği (102-105/720-724)

Yezîd b. Abdülmelik dönemine gelindiğinde Ömer b. Hübeyre'nin, halifelikten sonra gelinebilecek en üst makam olan Irak ve Horasan genel valiliğine atandığı görülür. Onun bu göreve yükseliş süreci ise şöyle olmuştur:

Mesleme b. Abdülmelik, kardeşi Yezîd'e karşı başlatılan ve dönemin başta gelen iç karışıklıklarından/problemlerinden olan Yezîd b. Mühelleb İsyanı'nı bastırmasının ardından, kardeşi tarafından Irak ve Horasan valiliğine getirilmişti (102/720-721).²⁶ Ancak rivayete göre devletin doğusunun emanet edildiği Mesleme zamanında, bölgenin (haraç ve vergi) gelirlerinde bir artış olmamış ve Mesleme aynı yıl içerisinde görevinden azledilmişti.²⁷

Buna göre Yezîd b. Abdülmelik, kardeşi Mesleme'yi vazifesinden azletmeye karar verse de başlangıçta bunu ona açıkça ifade edememiş ve onu yanına çağırılmıştı. Bunun üzerine yola koyulan Mesleme, Irak'ta Ömer b. Hübeyre tarafından karşılanınca ona orada bulunuş sebebini sordu. İbn Hübeyre ise, müminlerin emiri tarafından Mühelleboğulları'nın mallarını toplayıp muhafaza etmekle görevlendirildiği için geldiğini ifade etti. Rivayette, Mesleme'nin bu cevaba ikna veya razı olduğu görülse

23 Taberî, *Târîh*, VI, 616; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 354.

24 Nahide Bozkurt, "İbn Hübeyre, Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 84.

25 Taberî, *Târîh*, VI, 616; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352.

26 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 346, 351.

27 Taberî, *Târîh*, VI, 615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 351-352; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 731. Bir başka rivayette ise Mesleme'nin görevden alınış sebebi, ondan rahatsız olan Ümeyyeoğullarından bir grubun yine haracla ilgili meseleleri öne sürerek Mesleme'yi şikâyet etmesiydi; bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 268.

de danışmanın, Cezîre’de görevli olan²⁸ İbn Hübeyre’nin oradan alınıp Mühelleboğulları’nın mallarını korumak için Irak’a gönderilmesinin ve bunun da Mesleme’ye herhangi bir bilgi verilmeden yapılmasının normal bir gelişme olmadığını söylediği göze çarpar.²⁹ Nitekim bir süre sonra (102/720-721) İbn Hübeyre’nin, Irak’ın yeni genel valisi olduğu ve eski vali Mesleme’nin görevlilerini azletmekle kalmayıp onlara kötü muamele ettiği kaydedilir.³⁰

İbn Hübeyre, Yezîd b. Abdülmelik tarafından Irak genel valiliğine atandığında –genel anlamda asabiyetin belirlediği- yol haritasına binaen ilk iş olarak eski kadroları değiştirip yerlerine yeni çalışma arkadaşlarını tayin etmişti.³¹ Onun göze çarpan ilk ve önemli atamalarının başında ise Horasan valiliği gelir. Zira, yeni Irak valisi olarak Horasan’ın içinde bulunduğu tehlike karşısında elleri kolları bağlı durabilecek biri olmayan³² İbn

28 Hatırlanacağı üzere İbn Hübeyre, henüz Irak valiliğine atanmadan önce Cezîre valiliğinde bulunmuş ve Bizanslılara karşı başarılı mücadeleler vermişti; bkz. Ya’kûbî, *Târîh*, II, 314; Taberî, VI, 616; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 354. Görünen o ki o, Ömer b. Abdülâzîz zamanında başladığı Cezîre valiliği görevine, sonraki halife Yezîd b. Abdülmelik döneminde –Irak valiliğine atanıncaya dek- devam etmişti.

29 Taberî, *Târîh*, VI, 615; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, VIII, 269; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352.

30 Taberî, *Târîh*, VI, 616; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352.

İbn Hübeyre’nin Irak valisi olmasıyla ilgili dikkat çeken bir başka rivayet, onun Yezîd’in gözde cariyesi Habbâbe ile olan yakınlığı ve bu yakınlığın kendi lehindeki sonuçlarıdır. Kaynaklarda belirttiği üzere, Yezîd b. Abdülmelik’in aşırı düşkün olduğu, neredeyse tüm zamanını birlikte geçirdiği Habbâbe adlı bir cariyesi vardı. Rivayete göre İbn Hübeyre, Yezîd halife olduğunda Habbâbe’nin onun üzerindeki etkisini görünce ona ve Yezîd’e bolca hediyeler göndererek yakınlık kurmaya çalıştı (Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, VIII, 268; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 353). Nihayetinde İbn Hübeyre, Habbâbe sayesinde, Yezîd nezdinde öyle bir konuma gelmişti ki, Yezîd’in evine istediği vakitte girip çıkar olmuştu. Hatta öyle ki, Habbâbe, Ömer b. Hübeyre’nin –kendisinin de hedeflediği gibi, ki rivayete göre İbn Hübeyre “bir gün Irak valisi olacağını ümit ettiği”ni söylerdi (Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, VIII, 265; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 352)- Irak valisi olması için gayret göstermiş, bir başka ifadeyle İbn Hübeyre’nin Irak valiliği, Habbâbe’nin Yezîd’i iknasıyla gerçekleşmişti (Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, s. 268). Böylece ‘amacına ulaşma yolunda doğru tercih yapan İbn Hübeyre, yaptığı isabetli hamlelerin semeresini elde etmiş oldu’ demek mümkünse de sadece bu sebebe odaklanmak onun önceki başarılarını gözardı etme ihtimalini doğurabilecektir. Yani İbn Hübeyre’nin geçmişten getirdiği askerî, siyasî başarı ve tecrübelerini bir tarafa koyarak sırf Habbâbe’nin etkisiyle Irak gibi çetin bir bölgenin valiliğine getirildiğini söylemek sınırlı bir yaklaşım olacak, hatta daha önce sözü edilen birçok rivayetin göz ardı edilmesi anlamına da gelecektir.

31 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 354, 355, 363.

32 Hamilton A.R. Gibb, *Orta Asya’da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, (Ankara: Çağlar Ya-

Hübeyre, bölgede yetersiz kalan ve Türklerle iş birliği yaparak Horasan civarında isyana yeltenen Soğdlulara karşı beklenen varlığı gösteremediği düşünülen vali Saîd Huzeyne'yi azlederek yerine kendisi gibi Kayslı olan Saîd b. Amr el-Haraşî'yi tayin etti.³³

Horasan'ın yeni valisi olan Saîd el-Haraşî ise rivayetlerden anlaşıldığına göre selefi gibi yumuşak huylu, zayıf olarak addedilen bir kişi olmayıp gelişile muhalifleri tedirgin eden bir isimdi.³⁴ Rivayete göre Saîd el-Haraşî'nin Horasan'a tayinini isteyen Yezîd b. Abdülmelik idi. İbn Hübeyre, Yezîd b. Mühelleb'in yenilgiye uğratıldığı Yevm-i Akr denen savaşta (102/720) gayret gösterenleri halifeye anlatırken Saîd'in ismini zikretmemişti. Yezîd ise ona biraz da kızgınlıkla bunun sebebini sorduktan sonra İbn Hübeyre'ye onu Horasan'a göndermesini emretmişti. Saîd Horasan'a geldiğinde halkın bilhassa Türklerle birlikte bölgede huzursuzluk çıkaran Soğdlular karşısında zayıf düştüğünü, etkisiz kaldığını görmüştü. Ancak onun gelişile işler değişmiş; Saîd'in Horasan'a atanmasıyla geri adım atan Türkler Soğd beldelerinden uzaklaşarak Çin'e doğru çekilmişlerdi.³⁵ Öte yandan Saîd'in Horasan'a ulaştığının ve muhtemelen buradaki faaliyetlerinin haberini alan Soğdluların önde gelen isimleri, akibetlerinden endişe ettiklerinden, yaşadıkları yerleri terk etme yoluna gitmişlerdi.³⁶ Rivayete göre İbn Hübeyre onlara, yaşadıkları yeri terk etmemelerini ve onların seçeceği bir yöneticiyi kendilerine göndermeyi teklif etmiş; fa-

yınları, 2005), s. 78.

33 Taberî, *Târîh*, VI, 619; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 355-360; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 5. Bir rivayete göre de İbn Hübeyre, Müceşşer b. Müzâhim es-Sülemî ve Abdullah b. Umeyr gibi bazı isimlerin şikayetleri üzerine Saîd'i görevinden almıştı; bkz. Taberî, *Târîh*, VI, 621; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 355. Bir rivayete göre ise İbn Hübeyre h. 103'te Irak valisi olduğunda Abdülazîz b. İbnü'l-Hâris b. el-Hakem'i azlettikten sonra Horasan'a Saîd b. Amr el-Haraşî'yi tayin etmişti; bkz. Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, tah. Ekrem Ziyâ el-Umerî, 2. bs., (Riyad; Dâru Taybe, 1985), s. 328.

34 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 346, 348, 355; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 5.

35 Türklerle yapılan mücadeleler İbn Hübeyre'nin el-Haraşî'den sonraki vali Müslim b. Saîd zamanında da devam etmiş; taraflar arasında irili ufaklı savaşlar cereyan etmiştir; bkz. Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 336; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 12.

36 Taberî, *Târîh*, VI, 621; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 355-356.

kat onlar buna rağmen Hucend'e³⁷ gitmeye karar vermişlerdi.³⁸ Diğer taraftan Saîd el-Haraşî, bölgede karışıklık çıkarmalarına binaen Soğdlularla mücadeleye girişmiş; bu süreçte cereyan eden çatışmalarda karşı taraftan binlerle ifade edilen pek çok kişiyi etkisiz hale getirmiş, çocuklarına ve mallarına el koymuştu.³⁹ O, bunlardan beğendiklerini ayırdıktan sonra da Müslim b. Büdeyl'i ganimetlerin taksimi ile görevlendirse de Müslim böyle bir işin içinde olmayacağını belirterek onu reddetmişti. Tüm bu gelişmelerin ardından el-Haraşî, Yezîd b. Abdülmelik'e olup bitenler hakkında malumat vermekle birlikte, âmiri konumundaki Irak genel valisi yani halifeden sonra kendisine karşı sorumlu olduğu ikinci isim olan Ömer b. Hübeyre'ye herhangi bir bildirimde bulunmamıştı. İşte bu, Haraşî ile pek de anlaşamadıkları anlaşılan İbn Hübeyre'nin ona öfke duymasının en önemli sebeplerindendi.⁴⁰

Öte yandan Saîd, düzenlediği seferler esnasında, Ömer b. Hübeyre'nin eman verdiği bazı yerel idarecileri öldürerek de onun tepkisini çekmekten geri durmuyordu. Örneğin İbn Hübeyre, Horasan valisi Saîd'e, kendisinden anlaşma talep eden Semerkand dihkânı Dîvâşinî'yi serbest bırakmasını söyleyen bir mektup göndermiş, ancak rivayete göre Saîd, bu emre rağmen onu öldürmüştü.⁴¹ Elbette bu da, İbn Hübeyre'nin Saîd'e olan öfkesinin sebeplerinden biri olmuştu.⁴² Nitekim çok geçmemişti ki İbn Hübeyre, Saîd el-Haraşî'yi Horasan'dan azlederek yerine Müslim b. Saîd b. Eslem b. Zür'a el-Kilâbî'yi tayin etmişti (104/722-723).⁴³

Kaynaklarda belirtildiğine göre Saîd el-Haraşî'nin yaptıkları, Horasan'da olup bitenleri İbn Hübeyre'ye rapor etmemesi veya İbn Hübey-

37 İslâmî kaynaklarda Hucende şeklinde geçen, Maveraünnehir bölgesinde Fergana vadisinin girişinde, Seyhun ırmağının kıyısında kurulmuş olan bu şehir (bkz. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, I-V, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), II, 347-348), tam anlamıyla, Horasan valisi Saîd el-Haraşî tarafından fethedilmiştir; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 328; Taberî, *Târîh*, VII, 7-8; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 358-360; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 8. Ayrıca bkz. Rıza Kurtuluş, "Hucend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 272.

38 Taberî, *Târîh*, VI, 622.

39 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 328; Taberî, *Târîh*, VII, 7-8; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 358-360; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 8.

40 Taberî, *Târîh*, VII, 10; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 358-360.

41 Taberî, *Târîh*, VII, 10 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 360, 364.

42 Taberî, *Târîh*, VII, 15.

43 Taberî, *Târîh*, VII, 15; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 363; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 8.

re'nin emrine aldırılmayarak Dîvâşinî'yi öldürmesi ile sınırlı değildi. İbn Hübeyre, emirlerini ve dolayısıyla kendisini hafife aldığı için Saîd'den hoşlanmıyordu.⁴⁴ Rivayete göre o, Ömer b. Hübeyre'ye "emir" dahi demeyerek künyesi ile "Ebü'l-Müsennâ"⁴⁵ şeklinde hitap ediyor, ona üstü olarak göstermesi gereken saygı ve sorumluluğu göstermiyordu. Nitekim İbn Hübeyre, bu durumu araştırması için zahirde başka bir vazife ile Cümeyl b. İmrân'ı Haraşî'nin yanına gönderdi. Cümeyl'in gerçek geliş sebebini anlamış olan Haraşî ise bunu umursamadığını gösterircesine "Ebü'l-Müsennâ nasıl?" diyerek onu karşıladı ve dahası onu zehirledi. Cümeyl, iyileşmesinin ardından Ömer b. Hübeyre'ye başından geçenleri rapor ederek ona durumun sandıklarından daha vahim olduğunu, Haraşî'nin adeta kendisini vali (âmir), İbn Hübeyre'yi ise âmili (memuru) gibi gördüğünü ve öyle davrandığını belirtti. Saîd'in bu icraatlarının sonucunda İbn Hübeyre onu Horasan valiliğinden azletmekle kalmadı; ona işkence ederek, el koyduğunu düşündüğü malları teslim etmesi için onu zorladı.⁴⁶

Saîd'in İbn Hübeyre'yi ve onun kararlarını önemsemediğini gösteren, dolayısıyla azline zemin hazırlayan hadiselerden bir diğerine göre ise İbn Hübeyre, Ma'kıl b. Urve'yi vali olarak veya diğer bazı işler için Herat'a göndermiş; ancak Ma'kıl oraya ulaştığında Saîd tarafından şehre sokulmamıştı. Bunun sebebi ise Ma'kıl'in Saîd'e uğramaksızın doğrudan Herat'a gitmesiydi. Bu nedenle Ma'kıl'i alıkoyan Saîd ona neden kendisini görmeden geçip gittiğini sormuş; Ma'kıl ise kendisinin İbn Hübeyre'nin valisi olduğunu yani onunla aynı konumda atanmış biri olduğunu vurgulamıştı. Bunun üzerine Saîd bir adım daha ileri giderek Ma'kıl'e iki yüz kırbaç vurdurduktan sonra saçlarını kazıttırmıştı. İşte bundan sonra İbn Hübeyre, Saîd'i Horasan'dan azlederek yerine Müslim b. Sa'id'i atamıştı. Rivayetin devamına göre İbn Hübeyre kızgın olduğu Saîd'e bir mektup yazmış ve ona "leş kokulu kadının oğlu" diye hitap etmişti. Saîd de bu hakaretin altında kalmayarak ona misliyle mukabelede bulununca İbn Hübeyre, yeni valisine Saîd'i Ma'kıl'in gözetiminde derhal kendisine yollamasını emretmiş, hapse attığı Saîd'e ölünceye kadar işkence edilmesi talimatını da vermişti.⁴⁷ Hapiste kaldığı süre boyunca Saîd'i serbest bırakması için İbn

44 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 9.

45 Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*, tah. Servet Ukkâşe, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1981), s. 408; Taberî, *Târîh*, VII, 15-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 364.

46 Taberî, *Târîh*, VII, 15-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 364.

47 Taberî, *Târîh*, VII, 16-17.

Hübeyre'ye dil dökenler olmuştu. Bu bağlamda, İbn Hübeyre'nin de mensubu olduğu Fezâreoğullarından bir şahsın hem İbn Hübeyre'den hem de onun Saîd'i öldürmekle görevlendirdiği Ma'kıl b. Urve'den bu işten vazgeçmesini istediği ve neticede İbn Hübeyre'nin onu affettiği nakledilir.⁴⁸

Konuyla ilgili bir başka rivayet ise, Saîd'i azletme sebeplerini bizzat İbn Hübeyre'nin ağzından sıralayarak anlatmaktadır. Buna göre, İbn Hübeyre kendisine Saîd'e –muhtemelen işkenceye atıfla– niçin böyle bir muameleyi reva gördüğünü soran Ma'kıl'e, Saîd'in bunları hak ettiğini işaret edercesine şunları söylemişti. “Irak'a geldiğimde onu önce Basra'ya sonra Horasan'a tayin ettim; ancak daha sonra azlettim. Çünkü o bana huysuz, hastalıklı bir at gönderdi, emirlerime saygı göstermedi ve bana ihanet etti. Ben ona İbn Nes'a diye (annesinin ismiyle) hitap ettim; o da (geri durmadı ve) bana İbn Büsrâ şeklinde (annemin ismiyle) hitap etti.”⁴⁹ Bunun üzerine Ma'kıl de Saîd'e öfkelenerek o ve annesi hakkında küfürler savurmuş ve İbn Hübeyre'ye hak verdiğini söylemişti.⁵⁰

Kaynaklarda Saîd el-Haraşî'nin, üstü olarak İbn Hübeyre'nin emirlerini yerine getirmediğini gösteren başka rivayetler de vardır. Örneğin, İbn Hübeyre valiliği sırasında, Yezîd b. Mühelleb için çalışan ve hem Horasan hem de yöneticileri hakkında bilgi sahibi olan bir adamı hapse attırmıştı. Bu adam, bölgedeki bazı üst düzey isimlerin haksız kazanç elde ettiğini iddia edince İbn Hübeyre işin aslını öğrenmeleri üzere bölgeye adam göndermiş, valisi Saîd'e de kendisine isimleri bildirilen bu adamları denetlemesini ve gerekirse söz konusu parayı onlardan talep etmesini istemişti. Ancak Saîd bunu reddederek İbn Hübeyre'nin elçisini geri göndermişti.⁵¹ Velhasıl tüm bu yaptıklarından sonra azledilmek, Saîd için sürpriz olmasa gerekti. Bir başka ifadeyle, yürüttüğü siyaset nedeniyle o, yerine başkasını ataması için İbn Hübeyre'ye fırsat vermekteydi.⁵²

Saîd'i azlettikten sonra yerine Müslim b. Saîd'i gönderen İbn Hübeyre, ondan, bahsi geçen haksız kazançları toplayarak meseleye el atmasını emretmişti. Bunun üzerine Müslim, yaptığı araştırma esnasında, hem

48 Taberî, *Târîh*, VII, 15-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 364.

49 Araplarda bir kimseyi babasının değil de annesinin ismiyle çağırmak, onu hor ve küçük görme anlamı taşıyan hakaret amaçlı yapılan bir hitap şeklidir.

50 Taberî, *Târîh*, VII, 17.

51 Taberî, *Târîh*, VII, 19.

52 Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, s. 81.

adı geçen şahısların böyle bir muameleye maruz kalması halinde bölgede huzur denen bir şey kalmayacağı hem de bu kişilerin haksız kazanç elde etmek şöyle dursun, fazlasıyla borçlu gösterilmek suretiyle mağdur edildikleri şeklinde uyarılmıştı. Müslim durumu bir mektupla İbn Hübeyre'ye bildirince o, bu kez içinde Mihzam b. Câbir'in de olduğu bir heyeti bölgeye gönderdi. Mihzâm da İbn Hübeyre'ye, durumun aslında söylendiği gibi olmadığını, önceki iddiaların asılsız olduğunu, dahası bu insanların Horasan gibi sınır bir bölgede, devletin ordusunu ayakta tutan, ciddi gelir ve ganimet sağlayan önemli isimler olduğunu bildirince İbn Hübeyre, başlangıçta söz konusu paranın temin edilmesi hususunda ısrar etse de, daha sonra kararını değiştirdi. O, Mihzam'ın kendisine sunduğu bu bilgileri valisi Müslim'le paylaştıktan sonra bu kez itham ettikleri kişilere haksızlık ederek asıl hileyi yapan kişilerin mallarına el koymasını emretti. Müslim de İbn Hübeyre'nin mektubunun ardından konuyla ilişkisi olduğu tespit edilen kimselerin mallarına el koymakla kalmadı, onlara işkence de etti.⁵³

Rivayete göre İbn Hübeyre'nin, yeni Horasan valisi Müslim'e bir diğer emri de, selefi Saîd'i yakalayarak kendisine getirmesi şeklinde olsa da, hadiseler tam tersine cereyan etmişti. Vali konağına gelen Müslim kapıların kilitli olduğunu görmüş, muhtemelen hakkındaki kararı önceden haber almış olan Saîd ise ona elçi göndererek, emir, vezir veya ziyaretçi olarak mı, yani hangi vasıfla geldiğini sormuştu. Müslim cevap olarak "Benim gibi biri ne vezir ne de ziyaretçi olarak gelir" demek suretiyle, oraya emir (vali) olarak gönderildiğini işaret etmişti. Aldığı cevap üzerine Saîd Müslim'e hakaret ettikten sonra sıkıca bağlanarak hapse atılmasını emretmişti.⁵⁴

Bir diğer rivayette ise İbn Hübeyre tarafından Horasan'a gönderilen Müslim'in, Saîd el-Haraşî'yi tutuklayarak İbn Hübeyre'ye getirdiği belirtilirken, aralarında geçen kısa bir mahkemedен bahsedilir. Buna göre İbn Hübeyre'nin Saîd'e "şunları şunları yaptın!" diyerek ithamlarda bulunurken Saîd'in "yapmadım" şeklinde cevap verdiği, İbn Hübeyre'nin ise ona kızdığı, tutuklattığı, yüz kırbaç vurdurduğu ve çeşitli işkenceler ettirdi-

53 Taberî, *Târîh*, VII, 19-20. Saîd'in zamanında paraya hile karıştığı ve durumun sonraki Horasan valisi Müslim b. Saîd tarafından düzeltildiği şeklindeki rivayet de (bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 9) İbn Hübeyre'nin Saîd hakkında rahatsız olduğu bir diğer noktaya işaret eder mahiyettedir.

54 Taberî, *Târîh*, VII, 18-19.

ği kaydedilir.⁵⁵ Ancak neticede bazı nüfuzlu kişilerin ricası üzerine⁵⁶ Saîd serbest bırakılmıştır.⁵⁷

Ömer b. Hübeyre'nin Irak valiliği döneminde bölgede bir tayin hareketliliğinin yaşandığını ve bu hareketliliğin, kendi kabilesi Fezâreoğullarının da mensubu olduğu Kays kabilesi etrafında cereyan ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buna göre Ömer b. Hübeyre geldiğinde Abdümelik b. Bişr Basra'dan ayrılmış yerine Şerîk b. Muâviye el-Bâhilî'yi halef bırakmıştı. İbn Hübeyre ise onu bir süre görevde bıraktıktan sonra azlederek yerine Saîd b. Amr el-Haraşî'yi tayin etmiş, Şerîk'i ise onun şurtası olarak görevlendirmişti. Daha sonra ise İbn Hübeyre Saîd'i Basra'dan alarak Horasan valiliğine getirmiş; ondan boşalan Basra valiliği için ise kabiledaşı ve aynı zamanda üvey oğlu olan Hassân b. Mes'ûd el-Fezârî'yi uygun görmüştü. Ancak bir süre sonra Hassân'ı da görevinden azleden İbn Hübeyre onun yerine, yine akrabası (annesinin kocası) olan Firâs b. Sümeyy el-Fezârî'yi Basra'ya vali yapmıştı. Daha sonra Saîd el-Haraşî'yi Horasan'dan azleden İbn Hübeyre, yerine Müslim b. Saîd el-Kilâbî'yi tayin etse de bir süre sonra Müslim'i de Horasan valiliğinden azlederek İsbahan valiliğine tayin etmişti.⁵⁸ İbn Hübeyre, Müslim b. Saîd'i Horasan'a vali tayin etmesinin ardından bir mevlâ olan Cebele b. Abdurrahman el-Bâhilî'yi çağırarak onu da Kirman'a atadığını bildirmişti.⁵⁹

Sind topraklarında ise eski vali Mesleme'nin tayin ettiği Hilal b. Ahvez görev yapmakta olup İbn Hübeyre onu azlederek yerine önce Ubeydullah b. Ali es-Sülemî'yi, daha sonra da Gatafanlı Abdülhamid b. Abdur-

55 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 271. Manidardır ki, rivayetin devamına göre Ömer b. Hübeyre'den sonra Irak genel valiliğine getirilen Hâlid b. Abdullah el-Kasrî zamanında işler tersine dönmüş, Hâlid, Ma'kıl'i yakalaması için Saîd'i görevlendirmişti; bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 271. Câhız, Ömer b. Hübeyre'nin Saîd'i türlü işkencelerle cezalandırdığını, hatta kendisine 'eğer Saîd'in bir daha gün yüzü görmesini istemiyorsa, dübüründen içeriye karınca üflenmesini emretmesi'nin söylendiğini ve İbn Hübeyre'nin de bunu emrettiği ve adamlarının uyguladığını; bundan sonra Saîd'in gün yüzü görmediğini nakletmektedir; bkz. Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-hayevân*, tah. ve şerh: Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938), IV, 33; İbn Hübeyre'nin Saîd'in karnına karınca üflettiği Taberî tarafından da nakledilmektedir; bkz. Taberî, *Târîh*, VII, 16.

56 Nadir Özkuyumcu, "Haraşî, Saîd b. Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 111.

57 Taberî, *Târîh*, VII, 16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 364.

58 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 270-272; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 333.

59 Taberî, *Târîh*, VII, 18.

rahman'ı tayin etmişti.⁶⁰ Bir başka rivayete göre Cüneyd b. Abdurrahman el-Mürrî de İbn Hübeyre tarafından Sind tarafına vali olarak gönderilmişti. Cüneyd, anlaşmalarını bozmuş olan yerler başta olmak üzere, bölgede bir çok yere seferler düzenlemiş, devlet hakimiyetini tesise çalışmış ve muvaffak olmuştu.⁶¹

İbn Hübeyre vali olduğunda Kûfe'de selefi Mesleme tarafından atanmış olan Muhammed b. Amr b. el-Velîd b. Ukbe'yi azlettikten sonra yerine Gatafanlı es-Sa'r b. Abdullah'ı tayin etmişti ki, bu vali Yezîd b. Abdülmelik ölünceye dek burada görevine devam etmişti.⁶²

Sicistan'da da vali değişimine giden Ömer b. Hübeyre, Halife Yezîd b. Abdülmelik'in tayin etmiş olmasına rağmen, Kûfeli el-Ka'ka b. Süveyd'i azlederek yerine es-Seyyâl b.el-Münzir b. Avf'ı atamıştı.⁶³

İbn Hübeyre'nin tayin ettiği bir valiyi görev yerine gönderirken ona hangi tavsiyelerde bulunduğu dair de bazı rivayetler vardır. Örneğin o, Müslim b. Saîd'i Horasan'a gönderirken ona şu üç şeye dikkat etmesini söylemişti: "Hâcibini⁶⁴ iyi seç; çünkü o senin dışa dönük olan, insanların gördüğü yüzüdür. O iyi olursa sen iyi olmuş olursun, o kötü olursa yine sen kötü olmuş olursun. Sâhibü's-Şurta'nı (emniyet amirini) iyi seç; zira o senin kırbacın ve kılıcıdır. "Ummâlû'l-kadr/özr" olarak seçtiklerine de dikkat et." Müslim'in "Ummâlû'l-kadr/özr" ile neyi kastettiğini sorması üzerine bunların, her bölgeden (oranın halkı tarafından) seçilecek âmil-ler olduğunu açıklayan İbn Hübeyre, ona, "böylece, bu adamlar isabetli işler yaparlarsa ne âlâ; yok eğer hata yaparlarsa hatalı olan onlar, isabetli olansa sen olursun" demişti.⁶⁵

60 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 333.

61 Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, tah. Abdullah Enis et-Tabba' & Ömer Enis et-Tabba', (Beyrut: Müessesetü'l-Maârif, 1987), s. 505-506.

62 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 333.

63 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 333.

64 Genel anlamda ziyaretçi veya görevlileri hükümdarın huzuruna çıkarmakla görevli, aynı zamanda nerasimlerin düzenlenmesinden de sorumlu üst düzeyde sayılabilecek yetkili kişidir. (Ayдын Taneri, "Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 508). 508-511

65 Taberî, *Târîh*, VII, 35; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 374; Ahmed b. Muhammed İbn Abdırab-bih, *el-İkdü'l-ferîd*, tah. Müfid Muhammed Kumeÿha, (Beyrut: Dâru'Kütübî'l-İlmiyye, 1983), I, 19. Rivayetin devamına göre İbn Hübeyre'den bu tavsiyeleri alan Müslim on-dan Benî Ambâr'ın mevlâsı olan Tevbe b. Ebî Useyd'i kendisine göndermesini istemiş-

Bir başka rivayet ise onun vali seçiminde dikkat ettiği veya aradığı bazı özellikleri öne çıkarır mahiyettedir. Buna göre o, İyâs b. Muâviye'yi görevlendirmeden önce ona, Kur'ân okuyup okumadığını, Kur'ân'ın hükümlerini yerine getirip getirmediğini, eyyâmü'l-arab ve eyyâmü'l-acem yani tarih hakkında bilgi sahibi olup olmadığını sormuş, İyâs'dan hepsine dair 'evet' cevabı alınca, ona işlerinde kendisinden istifade etmek istediğini söyleyerek onu vali tayin etmişti.⁶⁶

3. İbn Hübeyre'nin Yönetim Tarzı

İbn Hübeyre'nin, yönetimi süresince kendi kabilesi olan Fezâre'nin de bağlı olduğu Kays kabilesini yani Kaysîleri önceleyen ve Yemenli Kelbîleri öteleyen bir siyaset güttüğü belirtilir.⁶⁷ Aslında halifenin değişmesiyle paralel olarak, göreve getirilen yeni valilerin, mensubu olduğu veya dayandığı kabile lehine siyaset gütmesi, icraatlarını bu temel üzerine oturtması şeklindeki tutumun Emevî Devleti'nde bir nevi gelenek haline geldiğini, hatta zarurî devlet politikasına dönüştüğünü ifade etmelidir. Böylelikle, Kaysî-Kelbî çekişmesi bağlamında, iktidar üzerinde ağırlığı ve etkisi olan tarafın lehine, yeni valilerin kendinden önceki meslektaşlarına ve onun destekçilerine, mensubu olduğu veya gücünü aldığı kabileye karşı tavır aldığı görülür.⁶⁸ Bu meyanda kendisi bir Kayslı olan Ömer b. Hübeyre'nin de iktidarda olan Yezîd b. Abdülmelik döneminin genel politikasına uygun olarak, sindirilmesi gereken muhalif grup konumundaki Yemenîleri bertaraf etme yoluna gittiğini söylemek mümkündür. Zira Yemenîler, kabileciliğin etkisinin en aza indirgenmeye çalışıldığı önceki

ti. Basra'dan İbn Hübeyre'nin yanına gelen Tevbe gayet yakışıklı ve hoş görümlü bir insan olup İbn Hübeyre onu gördüğünde, böyle bir adamın kesinlikle devlet işine atanması gerektiğini söyledikten sonra onu Müslim'e göndermişti; bkz. Taberî, *Târîh*, VII, 35.

66 İyâs ise ona, şahsında bulunduğunu söylediği çirkinlik, sertlik ve acizlik şeklindeki üç hasletten bahsetse de İbn Hübeyre bunların onun göreve atanması için bir engel olmadığını belirttiikten sonra onu vali tayin etmiş ve kendisine yüz dirhem vermişti. İyâs'ın ifadesine göre bu para, onun edindiği ilk para idi. İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, I, 21.

67 Emevîler döneminde en belirgin asabiyet mücadelelerinden biri Adnânî-Kahtânî soy ayrımına dayanan Adnânîlerden Kays ile Kahtânîlerden Kelb kabileleri arasında geçmiştir; bkz. Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2004), s. 200.

68 Bunun örnekleri için bkz. Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, s. 201-259.

halife Ömer b. Abdülazîz döneminde tutuklanmış olup, bir önceki halife Süleyman b. Abdülmelik döneminde Kaysîlere yaptığı baskısıyla tanınan eski Irak valisi Yezîd b. Mühelleb'in isyanına destek vermişlerdi.⁶⁹ Buna binaen Yezîd b. Abdülmelik de isyanda payı olan Iraklıları ve özellikle Yemenî kabileleri cezalandırmak adına bölgeye Yemenîlere düşmanlığı ile bilinen Ömer b. Hübeyre'yi vali tayin etmiş, demir yumruklu Irak valileri dönemini yeniden başlatmıştır.⁷⁰ Ayrıca, İbn Mühelleb isyanında baş rolü oynayan Yemenîlerin idaresine yönetimin güvenini kazanmış bir Kaysînin tayin edilmesi garipsenecek bir durum olmadığı gibi onun baskıcı politikalarının devletin genel siyasetinden soyutlanarak yalnızca Kaysî olması veya Yemenî düşmanlığı ile açıklanması doğru olmayacaktır.⁷¹

İbn Hübeyre'nin kabile tarafgirliği yapması ve Kaysîleri kayırması, Yemenîleri kızdırmak bir yana, iki büyük Arap kabilesi arasındaki güç dengesini bir kez daha bozmuş⁷² bu köklü çekişmede ezilen taraf, bu defa, İbn Hübeyre eliyle Yemenîler olmuştur. Irak'ta yaşayan Yemenîlere kötü muamelede bulunmayı resmî politika olarak benimseyen İbn Hübeyre'nin idaresi süresince bu grup takibata uğramış, baskı ve işkenceye maruz kalmış veya mallarına el konulmuştur.⁷³

4. Irak Valiliğinden Azli

105/723-724⁷⁴ senesinde Emevî Devleti'nin başına geçen Hişâm b. Abdülmelik, Şevval ayında Ömer b. Hübeyre'yi Irak ve Horasan valili-

69 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 359 vd.

70 Apak, "Emevilerin Irak Siyaseti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/1 (2009), s. 122.

71 Ünal Kılıç, "Kabile Asabiyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilafeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1 (2010), s. 66.

72 İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), s. 62.

73 İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1990), s. 78.

74 Taberî, *Târîh*, VII, 26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 370; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 17. Hişâm'ın hicri 106 senesinde halife olduğu (bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 365) ve dolayısıyla söz konusu tayini de bu yıl içerisinde gerçekleştirdiğine dair rivayetler bulunsa da en meşhur olanı hicri 105 yılını gösteren rivayettir; bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 17.

ğinden azlederek⁷⁵ yerine Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi tayin etti.⁷⁶ Zira ileride de değinileceği üzere, Hişâm halife olduğunda asabiyet ruhunun tahakküm ettiği yönetimde açık bir şekilde Kaysîlerin ağırlığı olup, İbn Hübeyre bu durumun baş mimarlarından. Hişâm ise iki büyük Arap kabilesi olan Yemenî ve Kaysîlerden herhangi birine yaklaşmanın tehlikelerinin idrakinde olup denge arayışı içerisindeydi. Bu doğrultuda harekete geçen Hişâm, icraatlarına esas aldığı denge politikasına binaen ilk iş olarak Irak'ı kabile asabiyetinden kurtarmak ve tarafgirliği olmayan bir vali tayin etmek amacıyla, İbn Hübeyre'yi azlettikten sonra yerine Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi Irak'a tayin etti.⁷⁷

Rivayete göre Irak'a geldiğinde Basra'ya yerleşen Hâlid, İbn Hübeyre'yi hesaba çekmiş, ona işkence etmiş ve bazı mallarına da el koymuştu.⁷⁸

75 Diğer rivayetlerden farklı olan bir başka rivayete göre ise Hişâm halife olduğunda Ömer b. Hübeyre'yi Irak'a tayin etmiş; o da göreve başlayınca selevî Mesleme b. Abdülmelik'in Horasan valisi Saîd el-Cüreşî (el-Haraşî)'yi Horasan'dan azlederek yerine Müslim b. Saîd'i getirmişti (bkz. Belâzürî, *Fütûh*, s. 601). Rivayete bakıldığında Hişâm'ın (hâlihazırdaki Irak valisi) İbn Hübeyre'yi yeniden göreve atamış olabileceği ihtimali akla gelse de kendisinden önceki (Yezîd b. Abdülmelik dönemi) Irak valisi olarak Mesleme ve onun Horasan valisi olarak da Saîd el-Cüreşî'den bahsedilmesi, bu ihtimali zayıflatmaktadır.

76 Taberî, *Târîh*, VII, 26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 370; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 17. Hişâm'ın halife olduğunda hâlihazırdaki Irak valisi Ömer b. Hübeyre'yi bir süre görevde bıraktıktan sonra azlettiği de rivayet edilmekle birlikte (bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 31) Hişâm'ın onu hilafetinin ilk yılında azlederek yerine Hâlid'i atadığı, keza bunun Hişâm'ın yaptığı ilk işlerden biri olduğu şeklindeki ifadeler, şayet öyleyse, bu durumun çok az sürdüğünü işaret eder. Nitekim rivayete göre, Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz, Mesleme b. Abdülmelik, Süleyman b. Hişâm ve İbn Hübeyre'nin aralarında bulunduğu bir grup, Hişâm'ın ikamet ettiği, Şam yakınlarındaki Rusâfe'de, buldukları sırada Hişâm'ın elçisi gelerek onlara halifenin oraya gelmekte olan Hâlid'i karşılamaları emrini iletmişti. Rivayete göre Hâlid oraya Hişâm'a selam vermek ve mektup veya elçiyle halledemeyeceğini düşündüğü bazı işleri bizzat görüşmek istediği için gelmiş, beraberinde de pek çok hediye ve ikramlar getirmişti. Velhasıl İbn Hübeyre Hişâm'ın elçisine, kendisinin de mi bu emre muhatap olduğunu sormuş, 'evet' cevabını alınca da diğer insanlarla birlikte Hâlid'i karşılamaya gitmişti. Hâlid ise oraya geldiğinde İbn Hübeyre'ye selam vermediği gibi, ona laf atarak sataşmıştı; bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 35.

77 Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 47, 62-63.

78 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 35-37; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, II, 185-186. Oysa rivayete göre, Hâlid el-Kasrî, Velîd b. Abdülmelik dönemine tekabül eden Mekke valiliği esnasında yaptığı bir eylemin bedelini ödemekten İbn Hübeyre sayesinde kurtulmuştu. Şöyle ki, Habbâbe henüz -Yezîd b. Abdülmelik'e hediye edilmediği- İbn Süheyl b. Abdurrahman b. Avf'ın cariyesi olduğu dönemde Hâlid tarafından dövülmüştü. Ancak Yezîd'in halife olması ve Habbâbe'nin onun indindeki kıymeti hasebiyle, Hâlid hem

Bu bağlamda Hâlid vali olduğunda selefi İbn Hübeyre'yi hapse attırılmışsa da o, hapisten kurtulmayı başararak Şam'a kaçmıştı.⁷⁹ Hâlid ise, manidar-
dır ki, İbn Hübeyre ile yıldızı bir türlü barışmayan Saîd el-Haraşî'yi onun
peşine takmıştı. Nihayetinde Saîd, beraberinde yardımcısı Kubeyd oldu-
ğu halde, gemi ile Fırat nehrini geçmeye çalışmakta olan İbn Hübeyre'yi
yakaladığında⁸⁰ ona, kendisine ne yapacağını düşündüğünü sormuş, İbn
Hübeyre ise "Bence sen kendi kavminden bir adamı Kureys'ten bir adama
vermezsin" deyince Saîd gitmesine müsaade etmişti.⁸¹

Öte yandan Hâlid'in hapisten kaçan İbn Hübeyre'yi takip ettirmesi,
onun, eski valilerine bu yapılanlardan rahatsız olan Basra halkı bir yana,
İbn Hübeyre'ye eman veren Halife Hişâm'ı kızdıran ilk icraatı olmuştu.⁸²
Çünkü Hişâm, İbn Hübeyre'yi azlettikten sonra onu affettiğini, ne Hâlid ne
de bir başkası tarafından kendisine dokunulmayacağını açıklamış; hatta
bu tavrıyla Kaysîlerin memnuniyetini kazanmıştı.⁸³ Nitekim Hişâm halife
olduğunda, ülkede özellikle Doğu vilayetlerinde kendini gösteren Kaysî
baskı sebebiyle Kelbîlerin huzursuzluğu söz konusuydu. Bunun farkında

halifeden hem de Habbâbe'den çok korkmaktaydı. Bu duruma bir çare arayan Hâlid,
Habbâbe ile arası iyi olan İbn Hübeyre'ye gelerek ondan Habbâbe'yi kendisi hakkında
razi etmesini istemiş, neticede İbn Hübeyre'nin devreye girmesiyle Habbâbe Hâlid'i
affetmişti. Buna rağmen Hâlid el-Kasrî Irak valisi olduğunda İbn Hübeyre'yi hapsed-
tirmişti; bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 31.

79 Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, tah. Abdülkerim İbrâhim el-Azbâvî, Mahmûd
Muhammed Ganim & Ali Sabai, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1927), XXI, 312;
Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 34-35; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 382-383.

80 Saîd'in İbn Hübeyre'yi yakalayamadığını, ona yetişemediğini söyleyen bir rivayet de
vardır; bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, tah. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b.
Garame el-Amri, Beirut, Dârü'l-Fikr, 1996, VI, s. 383.

81 Taberî, *Târîh*, VII, 17; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 383.
Rivayete göre Hişâm, daha sonra eman vermiş olduğu İbn Hübeyre ile Saîd arasında
cereyan eden şeyleri öğrenmek için bir mahkeme kurmuş; önce söz alan Saîd "(İbn
Hübeyre) Beni Horasan'a tayin etti; ben de üzerime düşen her şeyi yaptım. Öyle ki,
halk bana teşekkür etti, kıymetimi bildi. O ise beni küçük düşürdü ve malıma el koy-
du" demişti. Buna mukabil İbn Hübeyre "Ben Irak'a vali olduğumda -ki o zamanlar bu
adamin ne malı mülkü vardı ne de kimse onu tanırdı- onu Basra'ya tayin ettim; sonra
azlettim. Ardından onu Horasan'a tayin ettim ancak o bölgenin gelirlerinden çaldı ve
göndermesi gerekenleri bize göndermedi. Ben de bunun üzerine onu azlettim, ona
işkence ettim, malını aldım ve beytülmale koydum" şeklinde bir açıklama yapmıştı.
Her iki tarafa da delilleri olup olmadığını sorduktan sonra hayır cevabını alan Hişâm,
konuyu daha fazla uzatmamalarını söylemişti; bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 36-37.

82 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 35-37; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, II, 185-186.

83 İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, II, 186.

olan ve bir denge arayışına giden Hişâm da ilk iş olarak Kaysî icraatların bariz uygulayıcısı ve kendisi de bir Kayslı olan Irak valisi Ömer b. Hübeyre'yi azlederek yerine, kabilesi bakımından hiçbir iddiası olmayan Hâlid el-Kasrî'yi tayin etmişti.⁸⁴ Bir başka ifadeyle, Yezîd b. Abdülmelik'ten zor şartlar altında bulunan bir devlet teslim alan Hişâm, hemen işe koyulmuş ve öncelikle, mutaassıp Kaysî uygulamalarına binaen Yemenlilere kötü davranmış ve onlara adeta Haccâc dönemini yeniden yaşatmış olan Ömer b. Hübeyre'yi görevden alsa da⁸⁵ onun kötü muameleye maruz kalmasına müsaade etmemiştir.

Irak valiliğine Hâlid el-Kasrî'nin getirilmesinin ardından İbn Hübeyre'nin, âkıbetinden endişe ederek, bu yeni yönetim kadrosundan kaçmak ya da uzak durmak istediğini gösteren başka rivayetler de vardır. Zira artık devletin rutini haline gelmiş olan, halifenin ve dolayısıyla valilerin değişmesiyle adeta dönüşümlü bir şekilde süregelen Kaysî veya Kelbîler'in idare üzerindeki tahakkümü gerçeği ortada idi. Keza yeni valilerin eskilerinin canının ve malının peşine düşmesi de bu doğrultuda vuku bulan ve hiç de nâdir olmayan hadiselerdendi. Binaenaleyh, İbn Hübeyre'nin de yeni validen ve onun kuvvetle muhtemel şerrinden uzak kalmanın yolunu araması gayet doğaldı. Bu bağlamda Hâlid Irak valisi olup da kardeşi Esed'i Horasan'a tayin ettiğinde, Hâlid'in yanına götürülen Müslim, İbn Hübeyre'nin kaçma hazırlığı içinde olduğunu görmüş ve ona engel olmuştu. Kaçmayı gerektirecek bir ortamın bulunmadığına inandığı anlaşılan Müslim, biraz da kendi dönemlerine atfen öz eleştiri yaparcasına İbn Hübeyre'ye şunları söylemişti: "Bu insanlar, bizim hakkımızda, senin onların hakkında sahip olduğundan daha iyi (olumlu) bir görüşe sahipler".⁸⁶ Ancak görünen o ki, Esed tarafından selefi Müslim'e gösterilen müsamaha, Hâlid tarafından selefi İbn Hübeyre'ye gösterilmemiştir. Nitekim, yeni Irak valisi Hâlid'in görevi devralmak üzere, baskın yapar bir şekilde Vâsıt'a

84 Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963), s. 153-154; G. R. Hawting, "Khâlid b. 'Abd Allâh al-Kasrî", *Encyclopaedia of Islam Second Edition*, IV, 926. Ancak bu kez - kendilerini yönetimde asıl hak sahibi gören ve bölgede çoğunluğu ellerinde bulunduran- Kaysîler, İbn Hübeyre'nin aşırı politize olmuş uygulamalarından sonra yeni vali Hâlid'in denge politikasından rahatsız olarak, onu sık sık halifeye şikayet etmek suretiyle azlettirmeyi başarmışlardı; bkz. Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, s. 217-218.

85 Yusuf el-İşş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 2. bs., (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985), s. 285-287.

86 Taberî, *Târîh*, VII,40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 378.

gelmesiyle aktif siyasî hayatı son bulan İbn Hübeyre, Cuma namazını kaldırmaya hazırlandığı esnada karşısında Hâlid'i gördüğünde, "aynı şekilde 'saat' (kıyamet) de ansızın gelir" (Hâcc 22/55) âyetini okuyarak mukabelede bulunmuştu.⁸⁷ Daha sonra yeni vali tarafından hapse atılarak işkenceye tabi tutulsa da, İbn Hübeyre, çocukları veya adamları tarafından hapisten kaçırılmış ve Şam'a gitmişti.⁸⁸ Orada ise Mesleme b. Abdülmelik kardeşi Hişâm'dan onun için eman talep etmiş; Hişâm da kabul etmiş ve böylece İbn Hübeyre ölünceye dek çekişmelerden uzak yaşamıştı.⁸⁹

İbn Hübeyre'nin azli ve yerine Hâlid'in tayini ile ilgili bir başka rivayet ise, İbn Hübeyre'nin bu azli beklediğine ve halefi olacak ismi tahmin ettiğine işaret eder. Buna göre Hişâm halife olduğunda İbn Hübeyre ya Hâlid el-Kasrî'nin ya da Saîd el-Haraşî'nin Irak valisi olacağını; "Hristiyan kadının oğlu" dediği Hâlid'in olması durumunda ise bunun tam bir bela olacağını söylemişti. Tahmininde yanılmayan İbn Hübeyre, Hâlid'in Vâsıt'a gelmesiyle koltuğundan olmakla kalmamış, yeni vali tarafından tutuklanarak işkence edilince çareyi kaçmakta bulmuş,⁹⁰ bir süre sonra da Mesleme b. Abdülmelik'in devreye girmesiyle halife Hişâm'dan eman alarak canını kurtarmıştı.⁹¹

Hişâm'ın İbn Hübeyre'ye eman vermesinden sonra aralarında za-

87 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 32; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm: h. 101-120*, tah. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: Dâ-rü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), VII, 14; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VL, 382.

88 İbn Hübeyre'nin hapisten kaçırılış ve Şam'a gidiş sürecinin uzun ve detaylı anlatımı için bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 34; ayrıca İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VL, 382.

89 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 34-35; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 14; a.mlf., *Siyeru a'lâ-mi'n-nübelâ*, tah. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî & Me'mûn es-Sâgırcî, 3. bs., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, IV, 562; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VL, 373. Rivayete göre, İbn Hübeyre Şam'a geldiğinde onun Kaysîler'e danışması veya onların İbn Hübeyre'ye tavsiyede bulunması bağlamında bazıları ona Hişâm'ın karısı Ümmü Hakîm'den veya Hişâm b. Abdülmelik'ten yahut da Mesleme b. Abdülmelik'ten eman için- yardım istemesini söylemişlerdi; o ise Ümmü Hakîm fikrini kadın olması, Hişâm fikrini de çocuk olması hasebiyle reddederek Mesleme'den yardım istemeyi tercih etmişti. Bundan sonra Kaysî kabiledaşlarıyla Mesleme'nin yanına giden İbn Hübeyre, ondan olumlu cevap almış ve onun sayesinde halife Hişâm'ın emanını kazanmıştı.; bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 35; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VL, 382-383.

90 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VL, 382.

91 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 35; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VL, 382-383.

manla ileri denecek düzeyde bir ünsiyet oluştuğuna dair de bir rivayet vardır. Buna göre İbn Hübeyre, Hişâm'a gösterdiği hürmetin yanı sıra kıymetli hediyelerle de onun gönlünü kazanmış; sık sık yanına gidip gelerek halifeye yakınlaşmayı bilmişti. Öyle ki İbn Hübeyre birgün Hişâm'a daha önce kimsenin yapmaya yeltenmediği ve kendisinin de daha önce kimseye söylemediği bir iş varsa kendisinin yapabileceğini söyledikten sonra Hişâm'ın gönlünde yatan aslanı bilircesine, onun için, veliaht konumundaki kardeşinin oğlu Velîd b. Yezîd (b. Abdülmelik) ile konuşarak kendi oğlu Mesleme b. Hişâm (b. Abdülmelik)'e beyat edilmesi hususunu ona kabul ettirebileceğinden bahsetti. Hişâm ise İbn Hübeyre'ye şayet bunu başarırca onu Irak'a vali yapacağını vaat etti. Bunun üzerine Velîd'in yanına giden İbn Hübeyre, uzun bir konuşmadan sonra Velîd'e, Hişâm'a kendisinden sonra oğlu Ebû Şâkir'i veliaht olarak atamasını önermesini ve ondan hatırı sayılır miktarda mal istemesini, daha sonra Hişâm öldüğünde ise duruma göre isterse Mesleme'yi azlederek dilediği kişiyi veliaht tayin edebileceğini söyledi. Ardından Hişâm'a gelen İbn Hübeyre, kendisinin üstüne düşeni yaptığını, Velîd'i Mesleme konusunda ikna ettiğini belirterek ondan -bu şart yerine geldiğinde- Irak valiliğine dair sözünü tutmasını istedi; Hişâm da kabul etti.⁹² Ancak bu gerçekleşmeden İbn Hübeyre vefat etmiştir. (110/728).⁹³

B- Askerî Faaliyetleri

1. İstanbul'un Fethi Girişimi

Velîd b. Abdülmelik'in (86-96/705-715) vefatının akabinde devlet başkanı olan ve yaklaşık iki buçuk yıl boyunca yönetimde kalan Süleyman b. Abdülmelik döneminin öne çıkan gelişmelerinin başında İstanbul'un fethi girişimi gelir. Buna göre önceki halife Velîd döneminde başlamış olan hazırlıkları ivedilikle tamamlayan Süleyman kardeşi Mesleme b. Abdülmelik komutasında büyük bir orduyu İstanbul'a sevk etmişti.⁹⁴ Ordu, Şam'dan, Cezîre'den ve Musul'dan toplanan yüz yirmi bin kara askeri ile Mısır ve Kuzey Afrika'dan toplanan ve Ömer b. Hübeyre'nin komutasına verilen bin kadar deniz askerinden müteşekkildi.⁹⁵ İbn Hübeyre ise, hem

92 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 37-38.

93 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 336; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 38; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 383.

94 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 304.

95 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 621.

karadan hem denizden olmak üzere iki koldan yürütülen bu harekate denizden katılmış, uhdesindeki orduyla Rum topraklarına hatta Haliç'e kadar gelmiş ve çok zor şartlarda bütün kışı buralarda geçirmişti.⁹⁶ Zira ordu İstanbul yakınlarına geldiğinde Rumlar Mesleme'yle aralarında anlaşmaya varmak üzere elçiler göndermiş, ancak Mesleme, daha önceden kendilerine İstanbul'un fethinde yardımcı olacağını söyleyerek birlikte hareket etme teklifinde bulunan Bizans komutanı Leon ile anlaşmayı seçince, diğer teklifi kabul etmemişti.⁹⁷ Rivayete göre Mesleme ve ordu-sunun Dâbık⁹⁸ civarına gelip kamp kurması karşısında Bizanslılar endişelenmiş, bu sırada komutan Leon devreye girerek Mesleme'ye haber göndermiş ve ondan diyalog kurmak için bir elçi istemişti. Mesleme de ona İbn Hübeyre'yi göndermeyi uygun bulmuştu.⁹⁹

Sözkonusu rivayette İbn Hübeyre ile Leon arasında geçen şöyle bir ilginç konuşmadan bahsedilir: İbn Hübeyre ona "Siz kimi ahmak kabul edersiniz?" demiş o ise "Karnını bulduğu herşeyle dolduran kişiyi" cevabını verdi. Daha sonra İbn Hübeyre "Biz bir dinin takipçileriyiz ve dinimiz bizden liderlerimize itaat etmeyi istiyor" deyince Leon: "Haklısın. Geçmişte biz de din uğruna savaşır ve din adına öfkelenirdik. Bugün ise, hakimiyet ve güç için savaşıyoruz. Ancak -geri çekilirseniz- her bir askeriniz için sana bir dinar vereceğim" şeklinde bir teklifte bulundu. Rivayetin devamında ise Mesleme'nin bu teklifi kabul etmediği, İbn Hübeyre'nin de vermiş olduğu bu yanlıs karar nedeniyle Mesleme'ye kızdığı, hatta yukarıdaki 'ahmak kimdir' ifadesinin öznesi olarak Mesleme'yi işaret ettiği görülür. Nitekim, Leon ile yaptığı görüşmenin ertesi günü onun yanına giden İbn Hübeyre ona şunları söylemişti: "Mesleme senin teklifini kabul etmiyor. Ben onun yanına gittiğimde sabah kahvaltısını henüz yapmış, midesini tıka basa doldurmuş ve biraz da kestirmiş olduğundan sersem gibiydi. O yüzden benim dediklerimi anlamadı."¹⁰⁰

Maruz kaldıkları saldırılar karşısında hem silah hem de yiyecek yönünden tükenme noktasına gelen ordu kuşatmayı kaldırmasa da bu

96 Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 314-315; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 299; Taberî, VI, 530-531; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 303; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 621.

97 Taberî, VI, 530-531; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 304-305.

98 Dâbık, Halep yakınlarında bir yerleşim yeri olup Süleyman b. Abdülmelik'in kabri buradadır; bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, s. 416-417.

99 Taberî, *Târîh*, VI, 530.

100 Taberî, *Târîh*, VI, 531.

sırada Halife Süleyman b. Abdülmelik'in ölümü ve yerine Ömer b. Abdülazîz'in geçmesiyle geri çağrıldı (99/717-718).¹⁰¹

Süleyman b. Abdülmelik döneminde İbn Hübeyre'nin Mesleme ile paralel olarak yürüttüğü seferlerden bahseden bir diğer rivayete göre İstanbul muhasarasından yaklaşık bir yıl önce (h. 97) Mesleme Rum topraklarına karadan sefer düzenleyerek bazı fetihlerde bulunurken, bu süreçte Ömer b. Hübeyre de denizde gazalar gerçekleştirmiş, Rum topraklarına ulaşarak bütün kışı orada geçirmişti.¹⁰²

2. İrmîniye Seferi

İbn Hübeyre'nin bir başka askerî faaliyeti Ömer b. Abdülazîz döneminde yürüttüğü Cezîre valiliği sırasında Bizanslılar'a karşı İrmîniye (Ermenistan) üzerinden gerçekleştirdiği ve neticesinde büyük bir zafer kazandığı askerî seferidir.¹⁰³ Muhtemelen onun bu seferdeki başarısı yeni halife Yezîd b. Abdülmelik tarafından Irak ve Horasan genel valiliğine getirilmesinin ana müsebbibi olmuştur.¹⁰⁴

3. Hâricîlerle Mücadele

İbn Hübeyre'nin müdahil olduğu görülen bir diğer askerî faaliyet de Hâricîlere karşı yürütülen silahlı mücadeleye katkılarıdır. Yukarıda, Mutarrîf b. Mugîre'nin isyanına giden süreçte de bahsedildiği gibi, Şebîb b. Yezîd kendinden önceki Hâricî lider Sâlih b. Müserrih'in ölümünden sonra bayrağı devralmış ve doğu bölgesinde Hâricîlerin varlığını fazlasıyla hissettirmişti. Musul ve Cezîre taraflarında başlattığı isyanlarla devleti meşgul eden Sâlih b. Müserrih'in ardından Hâricîlerin beyat ettiği Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî, Sâlih'in başlattığı harekete ivme kazandırmış, etrafında toplanan kimselerle birlikte faaliyetlerini sürdürerek devletin doğusunda etkili olmaya devam etmişti.¹⁰⁵ Şebîb'e karşı daha önce birçok defa ordu gönderen Haccâc ise, bu kez Süfyân b. el-Ebred komutasında bir orduyu Şebîb'in üzerine yollamış; öte yandan Basra valisi olan damadı el-Hakem

101 Taberî, *Târîh*, VI, 553; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 304, 315.

102 Taberî, *Târîh*, VI, 523; Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 314-315; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 299; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 621; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 373 (374);.

103 Taberî, *Târîh*, VI, 616; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 354.

104 Bozkurt, "İbn Hübeyre, Ömer", 84.

105 Taberî, *Târîh*, VI, 285; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 354 vd.

b. Eyyûb b. el-Hakem b. Ebî Âkil'e dört bin kişilik bir ordu hazırlamasını emretmişti. Bunun üzerine el-Hakem, Ziyâd b. Amr b. el-Atekî komutasındaki orduyu Şebîb'le savaşmak üzere göndermişti ki,¹⁰⁶ Şebîb liderliğindeki isyancılara karşı oluşturulan bu büyük orduda, Süfyân'la birlikte gelen ordunun sağ kanadını Bişr b. Hassân el-Fihrî, sol kanadını ise Ömer b. Hübeyre el-Fezârî komuta etmekteydi. Neticede taraflar arasında cereyan eden savaş bir sonuç vermese de Şebîb kaçıışı esnasında köprüden geçerken atından düşmüş ve boğularak ölmüştü.¹⁰⁷

Ömer b. Hübeyre'nin Irak genel valisi olduğu Yezîd b. Abdülmelik döneminde, bir önceki halife Ömer b. Abdülazîz zamanında mola veren Kaysî-Kelbî çekişmesi yeniden alevlendiği gibi, sükûnete çekilmiş olan Hâricîler de tekrar harekete geçerek isyana kalkışmışlardı. Yezîd döneminde yeniden patlak veren bu isyanlar, devlet tarafından bastırılırlar da idareciler için zaman ve enerji kaybı olmaya devam etmişlerdi. Bu bağlamda, İbn Hübeyre'nin valiliği sürecinde de çeşitli zaman ve mekanlarda Hâricî isyanları görülmüştü. Örneğin, Mes'ûd b. Ebî Zeyneb Abdî, Bahreyn'de ayaklanınca vali tarafından bölgeden uzaklaştırılmış, Yemâme'ye yönelince de İbn Hübeyre'nin Yemâme valisi Süfyân b. Amr Ukaylî onu karşılamış, aralarında meydana gelen çatışmada Süfyân, Hâricî lider Mes'ûd'u öldürmüştü.¹⁰⁸ Onun ölümünün ardından Hilâl b. Müdlic liderliğinde savaşa devam eden Hâricîlerin büyük çoğunluğu daha sonra eman dileyerek teslim olurken, geri kalanlar sığındıkları kalede öldürülmekten kurtulamamışlardı. (H. 105/M. 723-724)¹⁰⁹

Ömer b. Hübeyre'nin valiliğine tekabül eden bir diğer Hâricî isyanı da Mus'ab b. Muhammed liderliğinde gerçekleşmişti. Hâricîlerin, Mus'ab'ı kendilerine emir tayin etmesi üzerine, Mus'ab ve yanı sıra elebaşlarından Mâlik b. Sa'b ve Câbir b. Saîd'in yakalanmalarını emreden İbn Hübeyre, liderlerini bertaraf etmek suretiyle isyanı bastırma yoluna gitmişti.¹¹⁰

106 Taberî, *Târîh*, VI, 279; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 387-388.

107 Taberî, *Târîh*, VI, 279.

108 Halife b. Hayyât, *Târîh*, s. 335; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 366.

109 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 366.

110 Sözkonusu asilerin Yezîd b. Abdülmelik döneminin bu son zamanlarında öldürüldüğünü nakleden rivayetlerin yanı sıra, bunların sonraki halife Hişâm b. Abdülmelik'in Irak valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî tarafından öldürüldüğü de nakledilir; bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 366.

Özetle Hâricîler, sabık halife Ömer b. Abdülazîz döneminde bir süre durdukları faaliyetlerini, Yezîd b. Abdülmelik'in iktidara gelmesiyle yeniden başlatmış ve çeşitli noktalarda isyan girişimlerinde bulunmuşlardı. İdaresi altındaki topraklarda onlara muzaffer olma fırsatı vermemekte kararlı olan İbn Hübeyre de, vali ve komutanları eliyle Hâricî faaliyetlere müdahale etmiş, onlara karşı başarılı mücadeleler vermiştir. Ancak elbette ifade etmek gerekir ki, elde edilen kısmî veya bireysel başarıların durduramadığı Hâricîler, eylemlerine devam ederek devletin yıkılışına kadar her fırsatta ayaklanmışlar ve Emevîleri yıpratın, yaşlandıran ana etkenlerden olma özelliklerini korumuşlardır.

C- İktisâdî Faaliyetleri

1. Bayındırlık, İmar ve Ziraî Faaliyetleri

Irak valisi İbn Hübeyre'nin, valiliği esnasında, toprak ölçümü, ikta düzenlemesi, köprü yapımı, para ve gelir düzenlemesi gibi bazı kalkınma faaliyetlerine giriştiği görülür ki, onun bu dönemde göze çarpan icraatlarının başında, bölgede yaptığı toprak ölçümü gelir. Buna göre halife Yezîd b. Abdülmelik, 105/723-724 senesinde Irak valisi İbn Hübeyre'den Sevad topraklarını ölçmesini istemişti. Rivayete göre bu işlem en son, Hz. Ömer zamanında Osman b. Huneyf tarafından yapılmıştı. Hz. Ömer döneminden sonra ikinci kez gerçekleştirilen bu ölçme işlemiyle birlikte haraca tâbi ürünleri belirlenerek yeni vergilendirmeye gidilmiş; ayrıca İbn Hübeyre tarafından yapılan bu titiz ölçüm, sonraki dönemlerde de esas alınır olmuştur.¹¹¹

Başka bir rivayette de yine halife Yezîd'in İbn Hübeyre'den istediği bir toprak ölçme işleminden bahsedilir ki, bu ölçümün, ziraî bir faaliyet veya islah çalışması temelli olmaktan ziyade Yezîd b. Abdülmelik'in gelir beklentisi karşılığında girişilmiş bir eylem olduğu anlaşılır. Buna göre Yezîd b. Abdülmelik, Ömer b. Hübeyre'ye, müminlerin emiri olduğu halde kendisinin Arap topraklarından hiç nasiplenmediğini, bu nedenle ikta olarak ayrılan toprakları yerinde inceleyerek fazla olanları kendisi için almasını bir mektupla emretmişti. Bunun üzerine harekete geçen İbn Hübeyre, ikta topraklarını dolaşarak incelemeye başlamış ve bazı ölçümlerde bulunmuştu. Ancak bu durum bir süre sonra ikta sahiplerini fazlasıyla rahatsız edince İbn Hübeyre -muhtemelen bir isyan veya huzursuzluğun

111 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 241.

tetikleyicisi olabileceğini öngörerek- bu davranışından vazgeçmişti.¹¹²

Rivayetlerde belirtildiğine göre Ömer b. Hübeyre'nin de iktaları vardı. Daha evvel bahsedildiği üzere Mutarrıf b. Muğîre isyanının bastırılmasında gösterdiği gayretin karşılığında Dımaşk yakınındaki Berze, Halife Abdümelik b. Mervân tarafından kendisine ikta olarak verilmişti. Ayrıca, divan defterindeki kayıtlara göre, "Mühellebân" adı verilen ve Muğîre b. Mühelleb'e ait olan verimli topraklar da İbn Hübeyre'nin iktası idi. Yezîd b. Abdümelik, bu toprağı, kendisine başkaldırarak geniş bir alanda isyan hareketi yürüten ve nihayetinde Mesleme b. Abdümelik tarafından etkisiz hale getirilen Yezîd b. Mühelleb ile kardeşleri ve çocuklarının mallarına el koyup kendisine ulaştıran İbn Hübeyre'ye ikta olarak vermişti.¹¹³

İbn Hübeyre, Irak valiliği esnasında önemli bir hizmete imza atarak Kûfe köprüsünü yeniden inşa etmiş, sonraki yıllarda da önemini koruyan köprü birçok defa tamir ve tahkim edilerek kullanımını sürdürmüştü.¹¹⁴

2. Harac Düzenlemesi

Ömer b. Hübeyre'nin, Irak valiliği sırasında gerçekleştirdiği bir diğer icraat da eski Irak valilerinden Haccâc'ın bir uygulamasını geri getirmesidir. Şöyle ki, Fırat civarındaki bazı topraklar, gerek bölge halkının İslam'ı kabul etmesiyle, gerek başka sebeplerle Müslüman toprağı haline gelmiş, dolayısıyla haraç toprağı olmaktan çıkarak öşür (zekat) toprağına dönüşmüştü. Ancak Abdümelik b. Mervân döneminde Haccâc buraları tekrar haraç toprağı şeklinde değerlendirme yoluna gitmişti. Daha sonra, Halife Ömer b. Abdülazîz söz konusu toprakları yeniden öşür toprağına

112 Nitekim toprak sahiplerinin ikta olarak ellerinde bulundurdukları topraklar üzerinde gerçekleştirilen bu tetkik ve ölçümden rahatsız olduklarına işaret eden bir örneğe göre, İbn Hübeyre ölçtüğü bir toprağın sahibine "burası nereden senindir?" diye sormuş, o da "biz bu toprakları doğruyu söyleyen babalarımızdan miras olarak devraldık ve öldüğümüzde de onları aynı şekilde çocuklarımıza miras bırakacağız" diyerek topraklar üzerindeki haklarından vazgeçmeye niyetli olmadıklarını işaret etmişti. Belâzürî, *Fütûh*, s. 419-421.

113 Belâzürî, *Fütûh*, s. 421.

114 Başka bir rivayette Kûfe köprüsünün ilk olarak Câhiliyye döneminde Cu'fî kabilesinin Abbâd koluna mensup bir kişi tarafından inşa ettirildiği, sonra yıkıldığı ve yerine başka bir köprü yapıldığı söylenir. Rivayetin devamında ise, İslam devrinde Kûfe köprüsünün önce Muâviye'nin Irak valisi Ziyad b. Ebî Süfyân tarafından yaptırıldığı, ardından da sırasıyla sonraki Irak valileri Ömer b. Hübeyre, Hâlid b. Abdullah ve Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'nin köprüyü tamir ettirdikleri belirtilir; bkz. Belâzürî, *Fütûh*, s. 325.

çevirse de, Yezîd b. Abdülmelik'in Irak valisi İbn Hübeyre Haccâc'ın yolunu takip ederek buraları bir kez daha haraç toprağı muamelesine tabi tutmuştu.¹¹⁵

Ömer b. Hübeyre'nin Irak valiliğı döneminde geri gelen bir diğere uygulama da Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından resmî vergi olarak belirlenen ancak Ömer b. Abdülazîz zamanında yürürlükten kaldırılan Nevruz ve Mihricân hediyelerinin, Halife Yezîd'in emriyle İbn Hübeyre tarafından devlet geliri bağlamında tekrar toplanır hale gelmesidir.¹¹⁶

3. Para Basımı

Yezîd b. Abdülmelik tarafından Irak'a vali tayin edilen Ömer b. Hübeyre'nin Emevî Devleti'ne bir diğere hizmeti de paranın değeri yönünden olmuştur. O, ilk defa Abdülmelik b. Mervân döneminde basılan İslamî dirhemlerin özellikle değeri noktasında hassas bir politika ortaya koymuştur. Tartı konusunda ilk kez denilebilecek düzeyde titiz davranan İbn Hübeyre dirhemlerde 'saf gümüş' hususundaki ciddiyetiyle kendinden önce bu konuda çalışmalar yürüten Abdülmelik ve Haccâc gibi isimleri geride bırakmıştır. Takip ettiği para politikasına binaen o, ayarları somlaştırmış; aldığı tedbirler ve sıkı denetimlerle dirhemlerin değerinin artmasını sağlamıştır.¹¹⁷ Bir diğere ifadeyle, sikke darbe konusunda önemli tedbirler alan İbn Hübeyre, İslamî dönemde ayar bakımından öncekilerden daha saf gümüş dirhem bastıran kişi olarak tarihe geçmiştir.¹¹⁸

İbn Hübeyre'nin 102/720 yılında bastırdığı bu kıymetli dirhemlere "derâhim-i Hübeyriyye" denildi. Söz konusu dirhemler haleflerine örnek olmuş, Irak valileri Hâlid b. Abdullah el-Kasrî ve Ömer b. Hübeyre'nin oğlu Yusuf b. Ömer de kendi dönemlerinde en kıymetli paraları olarak kabul edilen ve "derâhim-i Hâlidîyye" ve "derâhim-i Yûsufîyye" şeklinde kendi adlarıyla anılan dirhemler bastırmışlardır. Böylelikle Hübeyriyye, Hâlidîyye ve Yûsufîyye diye anılan bu dirhemler, Emevîlerin en kıymetli paraları olarak kabul edilmiştir. Hatta bunlar Emevîlerden sonra Abbasî-

115 Belâzürî, *Fütûh*, s. 422.

116 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 241. Eski bir Mecusî geleneğı olup Sasanîlerde de devam eden bu uygulamada mevcut devlet başkanına söz konusu bayram günlerinde hediye sunulurdu; bkz. Cahid Kara, "İslam Coğrafyasında Mecusîler (Emevîlerin Sonuna Kadar)", *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 1/2 (Güz 2013), s. 33-34.

117 Belâzürî, *Fütûh*, s. 536; İbnü'l-Esîr, IV, 375.

118 Bozkurt, "İbn Hübeyre, Ömer", 84.

ler zamanında da değerini korumuş, halife Mansur haraç olarak yalnız bu dirhemlerin ödenmesini kabul etmiştir.¹¹⁹

D- İlim Adamlarıyla İlişkisi

İbn Hübeyre'nin ilme ve ilim adamlarına değer verdiği, onunla ilgili rivayetlerde göze çarpan bir diğer husustur. Hatırlanacağı üzere o, İyâs b. Muâviye'yi görevlendirmeden önce ona, Kur'ân okuyup okumadığını, hükümlerini uygulayıp uygulamadığını, tarih hakkında bilgi sahibi olup olmadığını sormuş, İyâs'dan olumlu cevap aldıktan sonra onu vali tayin etmişti.¹²⁰

Yanısıra İbn Hübeyre'nin dönemin ilim adamlarıyla müşaveret içinde olduğu, zaman zaman onların görüşlerini aldığı ve tatbik ettiği, ayrıca eleştirilerini göz ardı etmediği de görülür. Buna göre o, Irak valisi iken halife Yezîd'in kendisinden yapmasını istediği bazı işler hakkında Basra'nın ünlü alimi Hasan el-Basrî ve Kûfe'nin ünlü alimi Şa'bî'yi istişare etmek üzere yanına çağırılmış; tavsiyelerinden dolayı kendilerine maddî ikramlarda bulunmuştu. Bu bağlamda İbn Hübeyre onlara halifenin kendisinden istediği şeyler karşısında nasıl davranması gerektiğine dair fikirlerini sormuş; Şa'bî, "bazılarını yap bazılarını yapma" veya "sen memursun; emredileni yapmakla sorumlusun" gibi cevaplar verirken Hasan el-Basrî ona Yezîd'den değil Allah'tan korkmasını, Hâlık'a isyan konularında mahlûka itaatini olamayacağını söylemişti.¹²¹ Aldığı cevaplar üzerine İbn Hübeyre, Şa'bî'ye iki bin, Hasan el-Basrî'ye ise dört bin dirhem verilmesini emretmişti.¹²² Yine İbn Hübeyre, kadı olarak görevlendirdiği Şa'bî'ye bunun yanında gece sohbetini de teklif etmiş, ancak Şa'bî buna güç yetiremeyeceğini belirterek sadece biriyle meşgul edilmesini talep etmişti.¹²³

119 Belâzürî, *Fütûh*, s. 536; İbnü'l-Esîr, IV, 374.

120 İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, I, 21.

121 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, VIII, 275; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 376-377.

122 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 376-377. Söz konusu görüşmeden bahseden bir diğer rivayette ise İbn Hübeyre'nin bu iki ismin yanı sıra İbn Sîrîn'i de çağırdığı, bu üçlüye Yezîd'in emirleri hakkında danıştıktan sonra, Hasan Basrî dışındaki iki ismin ona takiyye tavsiye ederken Hasan el-Basrî'nin ona Yezîd'den değil sadece Allah'tan korkmasını işaret ettiği uzun bir diyalogtan bahsedilir; bkz. İbn Hallikân, *Ve-feyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, tah. İhsan Abbas, (Beirut: Dâru Sadır, 1978), II, 71-72.

123 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 312.

Bir başka rivayette ise, Hasan el-Basrî'nin, Hz. Peygamber'in yöneticilerle alakalı olarak "Allah'ın kendisine yöneticilik verip de, yönettiği kimseleri sadakat ve samimiyetle koruyup gözetmeyen kimse Cennet'in kokusunu alamaz"¹²⁴ şeklindeki hadisini İbn Hübeyre'ye aktardığından bahsedilir.¹²⁵ Rivayetin, Hasan el-Basrî'nin söz konusu hadisi bir cenaze esnasında İbn Hübeyre'ye söylediği şeklindeki versiyonu ise, onun, bir yönetici olan İbn Hübeyre'ye -ölümü hatırlatmak suretiyle- bir ikaz veya nasihatte bulunduğuna işaret eder özelliktedir.

İbn Hübeyre'nin ülkenin farklı yerlerinden davet ettiği âlimlerle istişare ederken onlara geldikleri yerin ahvalini ve halkın durumu hakkındaki gözlemlerini sorduğu da görülür. Örneğin Basralı alim İbn Sîrîn'le olan görüşmelerinin birinde İbn Hübeyre ona şehir halkının genel vaziyetini sormuş, o ise açık bir zulüm içinde olduklarını söylemişti.¹²⁶

Rivayetlerden, ilim sahipleriyle dirsek temasında olduğu anlaşılan İbn Hübeyre'nin şiiirden ve dilden de anladığı görülür. Örneğin o, bir gençten dinlediği şiirin ardından ona yaptığı bazı dil hatalarını izah etmiş; dil öğrenmenin ve dili doğru kullanmanın insana neler kazandıracığından, hatta insanı insan yapan şeyin dil olduğundan bahsetmişti. Keza İbn Hübeyre'nin dile verdiği önemi gösteren bir başka rivayete göre o şöyle demişti: "Dinleri, itibarları, yiğitlikleri eşit olan iki adamdan biri lahn (dil hatası) sahibi olsun, diğeri ise lahn yapmıyor olsun. Bu iki adamın dünyada da ahirette de efdal olanı lahn yapmayanıdır." Kendisine bunun dünyada bir üstünlük sebebi olabileceği lakin ahiretle ne alakasının olduğu sorulunca ise şu cevabı vermişti: "Lahn yapmayan adam, Allah'ın Kitabı'nı Allah'ın indirdiği üzere (doğru) okumuş olur; lahn sahibi ise okuduğunda, onda olmayan bir şeyi Allah'ın kitabına sokmuş veya olan bir şeyi ondan çıkarmış olur".¹²⁷

İbn Hübeyre'nin, Irak valiliği sırasında, Emevîler döneminin meşhur hiciv şairlerinden olup şahsının yanı sıra, onu Irak valisi yaptığı için Yezîd

124 Buhârî, Ahkâm, VIII; zikri geçen hadisin tercümesi için bkz. *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*, ed. M.E. Özafşar, İ.H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, M. Demir, 2. bs., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), III, 505.

125 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 375.

126 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 377.

127 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VI, 380.

b. Abdülmelik'i de hicvetmekten geri durmayan¹²⁸ Ferezdak'ı tutuklattığı ancak daha sonra serbest bıraktığı da onun hakkında kaynaklarda dikkat çeken bir diğer husustur.¹²⁹ Bundan sonra Ferezdak'ın İbn Hübeyre'ye bakış açısı değişmiş olacak ki, Irak valisi olduğunda hicvettiği bu ismi, daha sonra valilikten azledilip hapse atıldığında methetmişti. İbn Hübeyre ise: "Bu adamdan daha cömerdini görmedim; emir iken beni hicvetti, esir iken beni methetti" sözleriyle mukabelede bulunmuştu.¹³⁰ Benzer bir rivayete göre İbn Hübeyre'ye "Irak'ın efendisi kimdir?" diye sorulmuş, o da "Ferezdak'tır; emirken beni yerdi, avamken beni övdü" demişti.¹³¹

Bazı araştırmalarda Ömer b. Hübeyre'nin Ebû Hanîfe'ye Kûfe'de Beytü'l-mâlinin başına geçmesini teklif ettiği, ancak Ebû Hanîfe'nin bu teklifi kabul etmeyince kamçılanarak cezalandırıldığı kaydedilmektedir.¹³² Ancak Ebû Hanîfe'ye böyle bir teklifte bulunup kabul etmeyince cezalandıran kişi Ömer b. Hübeyre değil, onun oğlu ve aynı zamanda Emevîlerin son Irak genel valisi olan Ebû Hâlid Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'dir (ö. 133/750).¹³³ Bu karışıklığın sebebi onun da babası gibi İbn Hübeyre şeklinde anılmasıdır.

128 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 408.

129 Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, XX, 396-397, XXI, 310, 313.

130 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 32-33; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, XX, 396-397; XXI, 310, 313.

131 Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, XX, s. 396-397, XXI, 310, 313.

132 Örneğin bkz. M. Mahfuz Söylemez, "Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim: İmam Azam Ebû Hanife Numan b. Sabit (ö: 150 H.)," *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2015), s. 44; Musa Günay, "Hanefi Usulündeki Bazı Prensiplerin İmam Ebu Hanife'ye Nispetinin Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19 (2012), s. 303 (İbn Hübeyre şeklinde).

133 Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*, (Haydarabad: Dârü'l-Kitabî'l-Arabî, 1974), s. 57. Ayrıca bkz. Bozkurt, "İbn Hübeyre, Ebû Hâlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 82; Mustafa Öztoprak, "Târîhu Bağdâd'da Ebû Hanîfe ile İlgili Müspet ve Menfi Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, LIX/4, s. 109, dn. 20.

F- Vefatı

Ömer b. Hübeyre'nin, 110/728 senesinde¹³⁴ Şam'da,¹³⁵ elli küsür yaşında vefat ettiği,¹³⁶ Yezîd, Süfyân ve Abdülvahid adında çocukları olduğu kaydedilir.¹³⁷

Rivayete göre Ömer b. Hübeyre şöyle dua ederdi: "Allah'ım! Gafletin uzunluğundan ve fitnenin aşırılığından sana sığınırım. Allah'ım! Sözümü amelimin üstünde yapma ve amelimin en kötüsünü de ecelime yakın yapma."¹³⁸

Sonuç

Tarihte halifeleri kadar valileri ile de anılan Emevî Devleti, bu özelliğini bilhassa kendi bölgelerinde âdeta halife gibi hareket eden; buna mukabil hizmet ve başarıları karşısında halifelerin de pek müdahil olmayıp cömertçe yetkilerle techiz ettiği Irak valilerinden almaktadır. Halifesini memnun ettikçe yetki sınırları genişleyen ve bölgelerinde "tek adam" profili çizen bu valilerin Irak'ın idarecisi olan bazı isimler olması, elbette tesadüf olmayıp onların muhalefetin kalesi haline dönüşmüş olan bu bölgeyi kontrolleri altında tutmaya muvaffak olmaları, dolayısıyla halifenin iktidar yükünü büyük ölçüde hafifletmelerindedir. Irak valilerinden Ömer b. Hübeyre de gerek birlikte çalıştığı halifelere gerekse hizmet ettiği Emevî Devleti'ne zor zamanlarda omuz vermiş, birçok alanda katkı sunmuş, bu doğrultuda siyasî, askerî, ekonomik vs faaliyetleriyle adından söz ettiren idareciler arasında yerini almıştır. İdaresi altındaki topraklara hâkim olma gayreti, başta İstanbul'un fethi girişimi olmak üzere iştirak ettiği bir çok askerî harekât, devletin bayındırlık, imar, ekonomi politikalarına katkıları gibi yönleriyle kaynaklarda zikredilen İbn Hübeyre, öte yandan döneminin stratejisinin de büyük etkisiyle, kabileciliğin hakim olduğu siyaset tarzını en belirgin şekilde uygulayan valilerden biri olmuştur.

134 Zehebî ise onun h. 107 senesinde öldüğünü kaydeder; bkz. *Siyeru a'lâm*, IV, 562.

135 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 408.

136 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 336; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VL, 384.

137 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 408.

138 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VL, 379.

Kaynakça

Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2004).

Apak, Adem, "Emevilerin Irak Siyaseti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/1 (2009), s. 103-128.

Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülme-lik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001).

Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1990).

el-Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Buldân*, tah. Abdullah Enis et-Tabba' & Ömer Enis et-Tabba', (Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, 1987).

el-Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I-XIII, tah. Riyad Zirikli & Süheyl Zekkar, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996).

Bozkurt, Nahide, "İbn Hübeyre, Ebû Hâlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul, 1999), XX, 81-82.

Bozkurt, Nahide, "İbn Hübeyre, Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul, 1999), XX, 83-84.

el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayevân*, I-VII, tah. ve şerh: Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938).

Demircan, Adnan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015).

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, I-XXIV, tah. Abdülkerim İbrâhim el-Azbâvî, Mahmûd Muhammed Ganim, Ali Sabai, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1927).

Gibb, Hamilton A.R., *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, (Ankara: Çağlar Yayınları, 2005).

Günay, Musa, "Hanefi Usulündeki Bazı Prensiplerin İmam Ebu Hanife'ye Nispetinin Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19 (2012), s. 299-325.

Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu, I-VII, ed. M.E. Özafşar, İ.H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, M. Demir, 2. bs., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013).

Halife b. Hayyât, *Târîh*, tah. Ekrem Ziyâ el-Umerî, 2. bs., (Riyad: Dâru Taybe, 1985).

el-Hamevî, Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Büldân*, I-V, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.).

Hawting, G. R., "Khâlid b. 'Abd Allâh al-Kasrî", *Encyclopaedia of Islam Second Edition*, (Leiden: Brill, 1978), IV, 925-927.

el-Işş, Yusuf, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 2. bs., (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985).

İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdü'l-Ferîd*, I-VIII, tah. Müfid Muhammed Kumeyha, (Beyrut: Dâru'Kütübi'l-İlmiyye, 1983).

İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, tah. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996).

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, I-VIII, tah. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978).

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdümelîk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, tah. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebî, 2. bs., (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955).

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997).

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Maârif*, tah. Servet Ukkâşe, (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981).

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr (=et-Tabakâti'l-kübrâ)*, I-XI, tah. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001).

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-XVIII, tah. Muhammed Abdülkâdir Atâ & Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992).

İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XI, tah. Ebü'l-Fedâ Abdullah el-Kâdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987).

Kara, Cahid, "İslam Coğrafyasında Mecusîler (Emevîlerin Sonuna Kadar)", *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, I/2 (Güz 2013), s. 19-59.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü Kabâili'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, I-V, 8. bs., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997).

Kılıç, Ünal, "Kabile Asabiyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilafeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1 (2010), s. 51-69.

Kurtuluş, Rıza, "Hucend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 272-273.

Özkuyumcu, Nadir, "Haraşî, Saîd b. Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 110-111.

Söylemez, M. Mahfuz, "Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim: İmam Azam Ebû Hanife Numan b. Sabit (ö: 150 H.)," *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I/1 (2015), s. 33-47.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhü't-Taberî: Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, tah. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, (Beyrut: Dâru Süveydan, 1967).

Taneri, Aydın, "Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 508-511.

Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963).

Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.).

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, tah. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî & Me'mûn es-Sâgırcî, 3. bs., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985).

Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm: h. 101-120*, tah. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990).